

Stanisław Szober

Gramatyka  
polskiej  
w ćwiczeniach.

1921.

STANISŁAW SZOBER.

*Przypisana 3.*

# GRAMATYKA POLSKA W ĆWICZENIACH

PODRECZNIK  
DLA SZKÓŁ Powszechnych  
I KLAS NIŻSZYCH SZKÓŁ ŚREDNICH.

ZESZYT CZWARTY  
WYDANIE DRUGIE.



1921

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE.  
POZNAN — LWÓW — LUBLIN — ŁÓDŹ  
WILNO, KSIĘGARNIA STOW. NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO.

## PRZEDMOWA DO WYDANIA DRUGIEGO.

Zeszyt czwarty „Gramatyki polskiej w ćwiczeniach” odpowiada zawartą w nim treścią części 2-ego stopnia 2-go i części 2-ego stopnia 3-go „Zwięzłej gramatyki języka polskiego”, której jest w tej nowej postaci wydaniem drugim. Zeszyt ten jest przeznaczony dla klasy 3-jej szkoły średniej, względnie 6-go roku nauczania w szkole powszechnej i obejmuje, zgodnie z programem ministerjalnym (patrz Program gimnazjum państwowego: Gimnazjum niższe. Język polski; historia; języki nowożytne. — Warszawa 1919, str. 6 n.) z zakresu morfologii naukę o formach czasownika i ich znaczeniu, z zakresu składni — rozbiór zdania złożonego, współrzędnie i podrzędnie.

Zmiany, które zostały wprowadzone do wydania drugiego, poza redukcją materiału rzeczowego objęły, jak w zeszycie trzecim, także sposób ujęcia i rozłożenia treści. Pozostawiając metodyczne opracowanie lekcji inicjatywie nauczyciela, podałem wiadomości rzeczowe w możliwie treściwym wykładzie, a materiał przeznaczony do ćwiczeń, umieściłem w postaci kolejno numerowanych zadań na końcu. Przy takim układzie nauczyciel, korzystając ze wskazówek, podanych w metodycznie opracowanych lekcjach w dwóch pierwszych zeszytach, może tutaj swobodniej rozwinąć swoją własną pomysłowość dydaktyczną, a uczeń mając przed oczyma treściwie podany wykład, łatwiej będzie mógł z niego korzystać przy powtarzaniu i utrwalaniu nabytych wiadomości. Pamiętać jednak należy, że podstawą nauki i punktem jej wyjścia ma być nie wykład, lecz umieszczone w części drugiej zeszytu ćwiczenia.

Wiadomości z morfologii umieściłem w tym zeszycie na pierwszym miejscu, bo są one rozważane w ścisłym związku ze składnią zdania pojedynczego, tworzącego treść nauki w roku poprzednim; potem dopiero następuje rozbiór zdania złożonego. Gdyby jednak nauczyciel dla tych lub innych powodów uważał dla siebie za dogodniejsze,

Do udostępnienia  
tł. w Czytelni



38159

8015 (075)

Cyf. „podługianki”

Biblioteka Pedagogiczna w Radomiu  
nr inw.: K - 38159



BGZs 38159

§ 3. Niewszystkie odmiany czasownika mają formy osoby. Ta odmiana czasownika, która posiada formy osoby, nazywa się słowem osobowem, albo wprost słowem, np.: (*słońce*) *zachodzi*; (*wiatr*) *szumiął*; (*gwiazdy*) *gasną*; *wyczekiwałeś*, *wspominałem*.

§ 4. Czasowniki, odmieniające się według przypadków, nazywają się imiesłowami odmiennymi, albo imiesłowami przymiotnymi, np.: *szumiący* (*wiatr*), *opadające* (*liście*), *zwiędłe* (*liście*), *zdobyte* (*miasto*), *zaorane* (*pole*), *zmięciony* (*śnieg*).

Imiesłowy przymiotne tworzymy zapomocą przyrostków: *-ący*, *-ąca*, *-ące*; *-ły*, *-ła*, *-łe*; *-ły*, *-ła*, *-łe*; *-ny*, *-na*, *-ne*; *-ony*, *-ona*, *-one*. Np.: *szumiący*, *zwiędły*, *zdobyły*, *zaora-ny*, *zmięci-ony*.

§ 5. Nieodmienna forma czasownika, mająca znaczenie przysłówka, nazywa się imiesłowem nieodmiennym, albo imiesłowem przysłownym, np.: (*słońce*) *zachodząc* (*świeciło*); *znalazłszy* (*szczęście*, *nie skąp go*); *poznawszy* (*błąd*, *staraj się poprawić*).

Imiesłowy przysłówne tworzą się w języku polskim zapomocą przyrostków: *-ąc*, *-wszy*: *-wszy*. Np.: *zachodz-ąc*, *gasn-ąc*, *pozna-wszy*, *zrobi-wszy*, *znalazłszy*, *przyszedłszy*.

§ 6. Nieodmienna forma czasownika, która wskazuje na czynność lub stan oderwany i ma skutek tego znaczenie rzeczownika oderwanego, nazywa się bezokolicznikiem, np.: *śpiewać*, *latać*, *pływać*, *chodzić*, *piec*, *biec*, *strzec*.

Bezokoliczniki kończą się w języku polskim na *-ć* lub *-c*, np.: *śpiewać*, *biec*, *piec*.

## 2. SŁOWO.

§ 7. Wśród form słowa rozróżniamy osoby, liczby, tryby, strony, czasy i postaci.

§ 8. Formy osoby wyrażają stosunek między osobą mówiącą a podmiotem. Jeżeli podmiotem zdania jest osoba mówiąca, używamy osoby pierwszej, np.: *czytam*, *opowiadam*, *piszę*; jeżeli podmiotem jest osoba, do której mówiący się zwraca z wypowiedzeniem zdaniem, używamy osoby drugiej; np.: *czytasz*, *opowiadasz*, *piszesz*; jeżeli zaś podmiotem jest osoba lub wogóle przedmiot, o którym mówiący coś wypowiada, używamy osoby trzeciej, np.: (*on*) *czyła*, (*on*) *opowiada*, (*on*) *pisze*. (Patrz § 2).

§ 9. Liczba wskazuje, czy czynność lub stan, wyrażany przez słowo, przypisywane są jednemu lub wielu przedmiotom, np. *czytam* : *czyłamy*; *wspominasz* : *wspominacie*; *opowiada* : *opowiadają*. Rozróżniamy liczbę pojedynczą i mnogą.

§ 10. Formy słowa, zapomocą których osoba mówiąca wyraża oznajmienie, życzenie lub rozkaz, nazywają się trybami, np.: *piszesz* — *pisalbyś!* — *pisz!* *czytacie* — *czytalibyście!* — *czytajcie!*

Tryb wyraża stosunek osoby mówiącej do czynności lub stanu, oznaczanego przez słowo w orzeczeniu. Ten stosunek może być trojaki i zależny od tego rozróżniamy trzy tryby: oznajmujący, życzący i rozkazujący.

Tryb oznajmujący wskazuje, że osoba mówiąca zachowuje się wobec czynności lub stanu, oznaczonego w orzeczeniu, obojętnie i oznajmia tylko o nim, np.: *piszesz*; *czytacie*.

Tryb życzący wskazuje, że osoba mówiąca życzy sobie, aby czynność lub stan, oznaczone w orzeczeniu, się spełniły, np.: *pisalbyś!* *czytalibyście!*

Tryb rozkazujący wskazuje, że osoba mówiąca chce i rozkazuje, aby czynność lub stan, oznaczony w orzeczeniu, się spełniły, np.: *pisz!* *czytajcie!*

Tryb życzący ma w liczbie pojedynczej przyrostki: *-bym, -byś, -by*, w liczbie mnogiej: *-byśmy, -byście, -by*. Np.: *siedziałbym, siedziałbyś, siedziałby, siedzielibyśmy, siedzielibyście, siedzieliby*.

§ 11. Rozróżniać należy dwie odmiany trybu oznajmującego: 1) tryb oznajmujący rzeczywisty, przez który osoba mówiąca zaznacza, że oznajmienie jej zgadza się z rzeczywistością, np.: *uważacie, umiecie powtórzyć*, i 2) tryb oznajmujący nierzeczywisty, przez którego użycie osoba mówiąca zaznacza, że oznajmienie jej nie zgadza się z rzeczywistością, np. *o ile uważalibyście, umielibyście powtórzyć*.

Tryb oznajmujący nierzeczywisty ma taką samą formę, jak tryb życzący, bo tworzy się zapomocą tych samych przyrostków: *-bym, -byś, -by, -byśmy, -byście, -by*.

Tryb oznajmujący nierzeczywisty nazywany bywa także trybem warunkowym, bo często wyraża warunek jak, na przykład, w zdaniu, przytoczonym wyżej.

§ 12. Strona słowa wyraża stosunek podmiotu do orzeczenia. Np.:

*Matka pieści syna — Matka jest pieszczona przez syna.*

*Matka całuje syna — Matka jest całowana przez syna.*

*Matka kocha syna — Matka jest kochana przez syna.*

Strona, która wskazuje, że podmiot sam wykonywa czynność, lub sam ulega stanowi, oznaczonemu w orzeczeniu, nazywa się stroną czynną, np.: *matka pieści syna; matka kocha syna*.

Strona, która wskazuje, że podmiot doświadcza skutków czynności lub stanu, oznaczonego w orzeczeniu, jest stroną bierną, np.: *matka jest pieszczona przez syna; matka jest kochana przez syna*.

Strona, która wskazuje, że podmiot sam wykonywa czynność lub sam ulega stanowi, oznaczonemu w orzeczeniu, i jednocześnie doświadcza skutków tej czynności lub stanu, nazywa się stroną zwrotną, np.: *dziecko myje się; żołnierz bronił się dzielnie*.

Różnicę między stroną czynną, bierną i zwrotną wyrazić można w następujący sposób:

P —————> O strona czynna

P ————— O strona bierna

P <————— O strona zwrotna.

Oprócz strony czynnej, biernej i zwrotnej należy rozróżniać w słowie polskim jeszcze stronę wzajemną. Strona wzajemna wskazuje, że podmiot wykonywa czynność lub ulega stanowi, oznaczonemu w orzeczeniu, i jednocześnie doświadcza skutków takiej samej czynności lub takiegoż samego stanu od kogoś innego. Np.: *Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce. — Bitem się od wschodu aż do zachodu miesiąca. — Kochali się, jak prawdziwi przyjaciele*.

§ 13. Słowa, jak wogóle czasowniki, oznaczają czynności i stany zależnie od czasu, to znaczy, wskazują nie tylko na czynności i stany, lecz i na czas, w którym się te czynności i stany odbyły. Formy, zapomocą których ten czas oznaczamy, nazywają się formami czasu.

W słowie polskim rozróżniamy trzy podstawowe czasy: teraźniejszy, przeszły i przyszły. Czas teraźniejszy oznacza czynność lub stan, współczesny chwili mówienia, np.: *wykładam, słuchacie*; czas przeszły wskazuje na czynność lub stan, który się dokonał przed chwilą, kiedy o nim mówimy, np.: *wykładałem, słuchaliście*; czas przyszły oznacza czynność lub stan, który ma nastąpić po chwili, kiedy o nim mówimy, np.: *będę wykładał, będziecie słuchali*.

Oprócz czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego używany bywa niekiedy t. zw. czas zaprzeszły, na oznaczenie czynności lub stanu, który się odbył przed inną jakąś czynnością lub stanem przeszłym. Np.: *Dzień zginął był w czasie krajowych zamieszków; dobra w częście spadły dalekim krewnym po kądzieli.*

§ 14. Forma słowa, zapomocą której oznaczamy zakres trwania czynności lub stanu, nazywa się postacią. Rozróżniamy dwie postaci: dokonaną i niedokonaną. Postać dokonana wskazuje, że zakres trwania czynności lub stanu jest wyczerpany całkowicie, a postać niedokonaną oznacza czynność lub stan, których zakres nie jest wyczerpany zupełnie. Np.: *Podróżny grzał się przy ogniu — podróżny ogrzał się przy ogniu. Drzewa zrzuciły liście — drzewa zrzuciły liście.*

Słowa niedokonane używają się w czasie teraźniejszym, przeszłym i przyszłym, słowa dokonane — tylko w czasie przeszłym i przyszłym. Np.: *piszę — pisałem — będę pisał; napisałem — napiszę.*

### 3. IMIESŁOWY I BEZOKOLICZNIK.

§ 15. W bezokolicznikach polskich rozróżniamy formy strony i postaci. Bezokoliczniki, np.: *uczyć, myć, bronić, spotkać*, mają stronę czynną; bezokoliczniki *uczyć się, myć się*, są użyte w stronie zwrotnej; bezokoliczniki *być uczonym, być myłym* mają stronę bierną; bezokoliczniki *spotkać się, bić się* mają znaczenie strony wzajemnej.

Bezokoliczniki *pisać, uczyć się*, mają postać niedokonaną, bezokoliczniki *napisać, nauczyć się, powiedzieć*... są użyte w postaci dokonanej.

§ 16. W imiesłowach przysłównych rozróżniać należy: 1) czasy np.: *siedząc — usiadłszy*;

2) strony, np.: *zwalczwszy — zostawszy zwalczonym* i 3) postaci, np.: *będąc zwalczanym — zostawszy zwalczonym*.

§ 17. W imiesłowach przymiotnych tak samo, jak w imiesłowach przysłównych, rozróżniamy: 1) czasy, np.: *więdnący — zwiędły*; 2) strony, np.: *piszący — pisany*; 3) postaci, np.: *pisany — napisany*.

Pozatem imiesłowy przymiotne tak, jak przymiotniki, odmieniają się według przypadków, liczb i rodzajów; np.: *skończona praca, spełnione zadanie; marzenia o nieziszczonych pragnieniach*.

Formy czasu, strony i postaci łączą imiesłów przymiotny ze słowami, formy przypadków i rodzajów — z przymiotnikami; ta łączność ze słowem i imieniem (przymiotnikiem) wyraża się w samej nazwie imiesłowu.

## II. OPIS FORM CZASOWNIKA.

### 1. CZAS TERAŹNIEJSZY.

§ 18.

#### Liczba pojedyncza.

1 os. pisz-ę	widz-ę	słuch-am	umi-em
2 — pisz-esz	widź-isz	słuch-asz	umi-esz
3 — pisz-e	widź-i	słuch-a	umi-e.

#### Liczba mnoga.

1 os. pisz-emy	widź-imy	słuch-amy	umi-emy
2 — pisz-ecie	widź-icie	słuch-acie	umi-ecie
3 — pisz-ą	widz-ą	słuch-aj-ą	umi-ej-ą.

Słowa polskie odmieniają się w czasie teraźniejszym według czterech wzorów. Zależnie od tego rozróżniamy cztery konjugacje:

1. Konjugację **-ę -esz** tworzą słowa, które w liczbie pojedynczej w osobie pierwszej kończą się na **-ę**, a w osobie drugiej na **-esz**. Np.: *pisz-ę, pisz-esz, kopi-ę, kopi-esz, łami-ę, łami-esz, rw-ę, rwi-esz, nios-ę, niesi-esz*.

2. Do konjugacji **-ę -isz** należą słowa, które w liczbie pojedynczej w osobie pierwszej mają końcówkę **-ę**, a w osobie drugiej końcówkę **-isz (-ysz)**. Np.: *widz-ę, widz-isz, siedz-ę, siedź-isz, mówi-ę, mów'-isz, słysz-ę, słysz-ysz, leż-ę, leż-ysz*.

3. Konjugację **-am -asz** tworzą słowa, które w liczbie pojed. w osobie pierwszej kończą się na **-am**, w osobie drugiej na **-asz**. Np.: *stuch-am, stuch-asz, czyt-am, czyt-asz, opowiad-am, opowiad-asz, wspomn-am, wspomn-asz*.

4. Do konjugacji **-em -esz** należą słowa, które w liczbie pojedynczej w osobie pierwszej kończą się na **-em**, a w osobie drugiej na **-esz**. Np.: *umi-em, umi-esz, rozumi-em, rozumi-esz*.

§ 19. Wśród słów konjugacji **-ę -esz** jedne zmieniają tematy w czasie teraźniejszym, inne zachowują je bez zmiany. Zależnie od tego rozróżniamy w tej konjugacji słowa **zmiennno-tematowe**, np.: *rw-ę : rwi-esz, strzeg-ę : strzeż-esz, plot-ę : pleci-esz* i **niezmiennno-tematowe**, np.: *ściel-ę : ściel-esz, pisz-ę : pisz-esz, łami-ę : łami-esz*.

Słowa **zmiennno-tematowe** konjugacji **-ę -esz** mają dwa wymieniające się tematy. Jeden z nich jest właściwy 1-iej osobie liczby pojedynczej i 3-iej osobie liczby mnogiej, drugi wszystkim innym osobom. Pierwszy z nich dla krótkości będziemy nazywali **tematem pierwszym**, np.: *rw-ę, rw-ą, plot-ę, plot-ą*, drugi — **tematem drugim** *rwi-esz, rwi-e, rwi-emy, rwi-ecie, pleci-esz, pleci-e, pleci-emy, pleci-ecie*.

§ 20. W konjugacji **-ę -isz** tak samo, jak w konjugacji **-ę -esz** rozróżniać należy również słowa

**zmiennno-tematowe**, na przykład: *kosz-ę : koś-isz, groź-ę : groź-isz* i słowa **niezmiennno-tematowe**, np.: *susz-ę : susz-ysz, praż-ę : praż-ysz*.

W słowach **zmiennno-tematowych** występują dwa tematy, pierwszy, właściwy tak samo, jak w konjugacji **-ę -esz**, osobie 1-iej liczby pojedynczej i osobie 3-iej liczby mnogiej, np.: *groź-ę, groź-ą, kosz-ę, kosz-ą*, i temat drugi, właściwy wszystkim innym osobom, np.: *groź-isz, groź-i, groź-imy, groź-icie, koś-isz, koś-i, koś-imy, koś-icie*.

§ 21. Słowa, odmieniające się według konjugacji **-am, -asz, -em, -esz**, są wyłącznie **zmiennno-tematowe**, np.: *stuch-am : stuchaj-ą, umi-em ; umiej-ą*. Temat pierwszy występuje tu w osobach liczby pojedynczej i w 1-iej i 2-iej osobie liczby mnogiej, temat drugi jest właściwy tylko osobie 3-iej liczby mnogiej, np.: *stuch-am, stuch-asz, stuch-ą, stuch-amy, stuch-acie : stuchaj-ą ; umi-em, umi-esz, umi-e, umi-emy, umi-ecie : umiej-ą*.

§ 22. Konjugacja czasu teraźniejszego słów *dam, jem, wiem*.

## Liczba pojedyncza.

1 os. d-am	j-em	wi-em
2 — d-asz	j-esz	wi-esz
3 — d-a	j-e	wi-e.

## Liczba mnoga.

1 os. d-amy	j-emy	wi-emy
2 — d-acie	j-ecie	wi-ecie
3 — dadz-ą	jedz-ą	wiedz-ą.

W słowie *dam* temat *d-* wymienia się z **tematem dadz-**, a w słowach *jem, wiem*, mamy wymianę tematów *j-* : *jedz-*, *w'-* : *wiedz-*. Wymiany te nie zgaszają się ze zwykłymi wymianami tematów czasu teraźniejszego, są pozostałością z dawnych czasów i zachowują się tylko dzięki tradycji.

§ 23. Odmiana czasu teraźniejszego słowa *jestem*.

Liczba pojedyncza.	1. jestem	Liczba mnoga.	1. jesteśmy
	2. jesteś		2. jesteście
	3. jest		3. są.

Odmiana czasu teraźniejszego słowa *jestem* znacznie odbiega od zwykłych wzorów dzisiejszej konjugacji polskiej i zachowuje się dzięki tradycji.

Końcówki 1-ej i 2-ej osoby liczby pojed. *-em, -eś* są ruchome: możemy je oddzielać od słowa i łączyć z innymi wyrazami w zdaniu. Np.:

Ja jestem — Jam jest

Ty jesteś — Tyś jest.

Czy jestem odważny? — Czym jest odważny?

Czy jesteś sprawiedliwy? — Czyś jest sprawiedliwy?

Zamiast form *jestem, jesteś, jesteśmy, jesteście* używa się także form *-em (-m), -eś (-ś), -eśmy (-śmy), -eście (-ście)*. Formy te nie mają samodzielnego akcentu i łączą się bezpośrednio z poprzedzającym je w zdaniu wyrazem. Np.: *Weseliście. — Odważniśmy. Daj mi jeść, bom głodny. — Moiście wy.*

Formy *-em, -eś, -eśmy, -eście* powstały z dawnych form słowa *jestem*, które odmieniało się, jak następuje:

Liczba pojedyncza.	1. jeśm	Liczba mnoga.	1. jeśmy
	2. jeś		2. jeście
	3. jest		3. są.

2. TRYB ROZKAZUJĄCY I IMIESŁÓW WSPÓŁCZESNY.

§ 24. Tryb rozkazujący tworzy się od tematu czasu teraźniejszego, przyczem w słowach zmiennotematowych w trybie rozkazującym występuje temat drugi, to znaczy, w konjugacji *-ę -esz, -ę -isz* temat 2-ej osoby liczby pojed., a w konjugacji *-am -asz, -em -esz* — temat 3-ej osoby liczby mnogiej. Np.:

Gz. terażń.	Temat cz. terażń.	Tryb rozkaz.
1. niosę : niesiesz	nios- : nieś-	nieś! nieś-cie!
plotę : pleci-esz	plot- : pleć-	pleć! pleć-cie!
bioreę : bierzesz	bior- : bierz-	bierz! bierz-cie!
myję : myjesz	myj-	myj! myj-cie!
piszę : piszesz	pisz-	pisz! pisz-cie!
2. palę : palisz	pal-	pal! pal-cie!
gonię : gonisz	goń-	goń! goń-cie!
patrzę : patrzysz	patrz-	patrz! patrz-cie!
siedzę : siedzisz	siedz- : siedź-	siedź! siedź-cie!
młóczę : młócisz	młóc- : młóć-	młóć! młóć-cie!
3. czytam : czytają	czyt- : czytaj-	czytaj! czytaj-cie!
słucham : słuchają	słuch- : słuchaj-	słuchaj! słuchaj-cie!
4. umiem : umieją	umi- : umiej-	umiej! umiej-cie!

§ 25. Odmiana trybu rozkazującego.

Liczba pojedyncza.

1. —	—	—
2. pisz!	ciągn-ij!	siedz!
3. niech (aj) pisze!	niech (aj) ciągnie!	niech (aj) siedzi

Liczba mnoga.

1. pisz-my!	ciągn-ijmy!	siedz-my!
2. pisz-cie	ciągn-ijcie!	siedz-cie!
3. niech (aj) piszą!	niech (aj) ciągną	niech (aj) siedzą!

Liczba pojedyncza.

1. —	—	—
2. spojrz-yj!	czytaj!	umiej!
3. niech (aj) spojrzy!	niech (aj) czyta!	niech (aj) umie!

Liczba mnoga.

1. spojrz-yjmy!	czytaj-my!	umiej-my!
2. spojrz-yjcie!	czytaj-cie!	umiej-cie!
3. niech (aj) spojrzą!	niech (aj) czytają!	niech (aj) umieją!

Tryb rozkazujący ma dwojakie formy: proste i opisowe.



Formy opisowe są właściwe 3-ej osobie obu liczb, form prostych używamy w innych osobach, oprócz osoby 1-ej liczby pojedynczej, której w trybie rozkazującym niema.

Formy opisowe trybu rozkazującego tworzą się przez dodanie do 3-ej osoby czasu teraźniejszego wyrazka *niech* lub *niechaj*. Np.: *niechaj pisze!* *niech czytają!*

Formy proste trybu rozkazującego tworzą się przez dodanie do tematu czasu teraźniejszego następujących końcówek:

Liczba pojedyncza.	2. os. —, -ij (-yj)
Liczba mnoga.	1. os. -my, -ijmy (-yjmy)
	2. os. -cie, -ijcie (-yjcie).

Osoba druga liczby pojedynczej trybu rozkazującego albo nie ma końcówki wcale albo, w razie zbiegu dwóch lub więcej spółgłosek, trudnych do wymówienia, ma końcówkę *-ij (-yj)*, np.: *pisz, siedź! czytaj! umiej! ciągn-ij! spojrz-yj!* — Osoba pierwsza liczby mnogiej ma końcówkę *-my*, a w razie zbiegu spółgłosek końcówkę *-ijmy (-yjmy)*, np.: *pisz-my! siedź-my! czytaj-my! umiej-my! ciągn-ijmy! spojrz-yjmy!* Osoba druga liczby mnogiej ma w trybie rozkazującym końcówkę *-cie*, a w razie zbiegu spółgłosek końcówkę *-ijcie (-yjcie)*, np.: *pisz-cie! siedź-cie! czytaj-cie! umiej-cie! ciągn-ijcie! spojrz-yjcie!*

§ 26. Od tematu czasu teraźniejszego tworzy się także imiesłów współczesny, przymiotny na *-ący, -ąca, -ące*, i przysłowny na *-ąc*. Np.:

Cz. terażń.	Temat cz. terażń.	Imiesłów współcz.
1. piszę : piszesz	pisz-	pisz-ąc (y)
myję : myjesz	myj-	myj-ąc (y)
niosę : niesiesz	nios-nieś-	nios-ąc (y)
biorę : bierzesz	bior-bierz-	bior-ąc (y).

Cz. terażń.	Temat cz. terażń.	Imiesłów współcz.
2. słyszę : słyszysz	słysz-	słysz-ąc (y)
patrzę : patrzysz	patrz-	patrz-ąc (y)
widzę : widzisz	widz- : widz-	widz-ąc (y)
3. czytam : czytają	czyt- : czytaj-	czytaj-ąc (y)
4. umiem : umieją	um'- : umiej-	umiej-ąc (y).

W słowach zmienna-tematowych konjugacji *-ę -esz, -ę -isz* imiesłów współczesny ma temat pierwszy (1-ej osoby liczby pojedynczej) czasu teraźniejszego, a w słowach konjugacji *-am -asz, -em -esz* — temat drugi (3-ej os. liczby mnogiej).

Imiesłów współczesny przymiotny (odmienny) tworzy się przez dodanie do tematu czasu teraźniejszego przyrostków *-ący, -ąca, -ące*, a imiesłów współczesny przysłowny (nieodmienny) — przez dodanie przyrostka *-ąc*.

### 3. IMIESŁÓW CZYNNY, PRZESZŁY I ZAPRZESZŁY, IMIESŁÓW BIERNY I BEZOKOLICZNIK.

§ 27. Temat czasu teraźniejszego i bezokolicznika.

Czas terażń.	Bezokolicznik.	Temat cz. terażń.	Tem. bezok.
1. niosę : niesiesz	nieść	nios- : nieś-	nieś-
wiozę : wiesziesz	wieźć	wioz- : wieź-	wieź-
biorę : bierzesz	brać	bior- : bier-	bra-
sieję : siejesz	siać	siej-	sia-
piszę : piszesz	pisać	pisz-	pisa-
myję : myjesz	myć	myj-	my-
2. widzę : widzisz	widzieć	widz- widź-	widzie-
suszę : suszysz	suszyć	susz-	suszy-
młóczę : młócisz	młócić	młóc- : młóć-	młóci-
3. czytam : czytają	czytać	czyt- : czytaj-	czyta-
4. umiem : umieją	umieć	um'- : umiej-	umie-

Temat bezokolicznika niekiedy zgadza się z tematem czasu teraźniejszego, przeważnie jednak mają one postaci odmienne; dlatego też w czasownikach polskich oba te tematy należy ściśle odróżniać.

§ 28. Od tematu czasu terażniejszego tworzy się: 1) czas terażniejszy, 2) tryb rozkazujący i 3) imiesłów współczesny (przymiotny i przysłowny).

Od tematu bezokolicznika tworzą się: 1) imiesłów czynny przeszły, 2) imiesłów czynny zaprzeszy, 3) imiesłów bierny i 4) bezokolicznik. Np.:

my-ć — my-ł — (u)my-wszy — my-ty,  
pisa-ć — pisa-ł — (na)pisa-wszy — pisa-ny,  
bra-ć — bra-ł — (za)bra-wszy — bra-ny.

Temat, od którego się tworzy bezokolicznik i imiesłowy — czynny, przeszły i zaprzeszy, i bierny, będziemy nazywali tematem imiesłowowym.

§ 29. Imiesłów czynny przeszły tworzy się od tematu imiesłowowego przez dodanie przyrostka *-ł*, *-ła*, *-ło*. Np.: *siedzia-ł*, *siedzia-ła*, *siedzia-ło*.

Imiesłów przeszły czynny przybiera dwojakie zakończenia, rzeczownikowe i przymiotnikowe, np.: *zwiądł* i *zwiądły*, *szczerniał* i *szczerniały*. W formach rzeczownikowych używa się imiesłów przeszły w znaczeniu orzeczenia: są to zwykłe jego formy. Niekiedy, użyty w znaczeniu określenia, przybiera zakończenia przymiotnikowe, ale wtedy zatracą znaczenie imiesłowu i otrzymuje wartość przymiotnika. Np.: *kwiat zwiądł*, ale *zwiądły kwiat*; *obłok szczerniał*, ale *szczerniały obłok*; *ojciec dbał*, ale *dbały ojciec*.

Imiesłów przeszły w formach rzeczownikowych używa się tylko w mianowniku, ma więc tylko formy liczby i rodzaju. W liczbie pojed. w rodzaju męskim kończy się przyrostkiem *-ł*, w rodzaju żeńskim ma zakończenie *-ła*, w rodzaju nijakim *-ło*. W liczbie mnogiej ma dwa zakończenia: osobowo-męskie *-li* i zakończenie *-ły*, używane we wszystkich innych wypadkach. Np.: *Wiatr wiał*; *słońce paliło*; *burza szalała*; *wiadomości nadeszły*; *konie ruszyły*; *przyjaciele dopomogli*.

§ 30. Imiesłów czynny zaprzeszy tworzy się przez dodanie do tematu imiesłowowego przyrostka *-wszy* lub *łszy*. Np.: *dostawwszy*, *zabrawwszy*, *zjadłszy*, *wybiegłszy*.

Przyrostek *-wszy* mają imiesłowy zaprzesze, utworzone od tematów samogłoskowych; przyrostek *-łszy* występuje po tematach spółgłoskowych. Np.: *obroniwszy*, *ustłyszawszy*, *wyniósłszy*.

Imiesłów czynny zaprzeszy nie odmienia się, a znaczeniowo zbliża się do przysłówka, bo się bezpośrednio łączy nie z rzeczownikiem, lecz czasownikiem. Np. w zdaniu: *rodzice, zabrawszy dzieci, wyjechali na wieś*, imiesłów zaprzeszy *zabrawszy* łączy się bezpośrednio z czasownikiem *wyjechali*, a dopiero za pośrednictwem tego czasownika z rzeczownikiem *rodzice*.

§ 31. Imiesłów bierny tworzy się od tematu imiesłowowego przez dodanie przyrostka *-ny*, *-ony*, lub *-ty*. Np.: *bra-ny*, *budowa-ny*, *widzia-ny*, *broni-ony*, *niesi-ony*, *zamknę-ty*, *wzię-ty*, *psu-ty*, *dar-ty*.

Imiesłów bierny jest imiesłowem przymiotnym i tak, jak przymiotnik, odmienia się według przypadków, liczb i rodzajów.

Niekiedy w mianowniku imiesłów bierny przybiera zakończenia rzeczownikowe, np.: *pochwalon*, *umęczon*. Bywa to wtedy, gdy imiesłów ma w zdaniu znaczenie orzeczenia. Np.: *Bądź pochwalon*, *Boże wieczny!* — *Umęczon pod Ponckim Piłatem, ukrzyżowan, umarł i pogrzebion*.

§ 32. Bezokolicznik w większości czasowników polskich tworzy się przez dodanie do tematu imiesłowowego przyrostka *-ć*, tylko w czasownikach z tematami na *-k-*, *-g-*, przybiera postać czystego tematu, przyczem spółgłoska *k* zmienia się na *c*, a *g* na *dz*. Np.: *pisa-ć*, *nieś-ć*, *piec* (: *piek-ł*), *biedz* (: *bieg-ł*), które piszemy *biec*.

Tematy imiesłowowe, zakończone na spółgłoski dźwięczne, zmieniają te spółgłoski w wymowie przed przyrostkiem *-ć*, w odpowiednie bezdźwięczne. Np.: *gryz-t* : *gryż-ć* (wymawiamy *gryść*), *wióz-t*, *wieźli* : *wieźć* (wymawiamy *wieść*). Spółgłoska *ć* jest bezdźwięczna, jeżeli więc w położeniu przed nią dźwięczną tematową wymawiamy bezdźwięcznie, to robimy to na skutek upodobnienia pierwszej głoski do drugiej. W tematach na *-t-* przed przyrostkiem bezokolicznika *-ć* na miejsce *t* podstawiamy spółgłoskę *-ś-*, np.: *gniót-t*, *gniet-li* : *gnięś-ć*, *plót-t*, *plet-li* : *pleś-ć*.

W czasownikach z tematami imiesłowowymi na *-d-* następuje w bezokoliczniku także podstawienie, a obok tego upodobnienie: dźwięczne *d* przed bezdźwięcznym *-ć* przechodzi w bezdźwięczne *t*, a pod bezdźwięczne *t*, jak w tematach na *-t-*, podstawiamy spółgłoskę *-ś-*. Np.: *wiód-t*, *wied-li* : *wieś-ć*.

Tematy imiesłowowe, zakończone na *-ar*, *-et*, przybierają w bezokoliczniku postać z zakończeniem *-rze-*, *-le-*. Np.: *dar-t* : *drzeć*, *tar-t* : *trze-ć*, *peł-t* : *ple-ć*, *meł-t* : *mle-ć*.

#### 4. FORMY ZŁOŻONE SŁOWA POLSKIEGO.

§ 33. Do form złożonych słowa polskiego należą: 1) czas przeszły, 2) czas zaprzeszyły, 3) czas przyszły niedokonany, 4) tryb życzący, 5) formy strony biernej i 6) formy strony zwrotnej.

§ 34. Forma czasu przeszłego.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
1. czytał-em, czytał-am,	1. czytali-śmy, czytały-śmy,
2. czytał-eś, czytała-ś,	2. czytali-ście, czytały-ście,
3. czytał, czytała, czytało	3. czytali, czytały.

Forma czasu przeszłego składa się z imiesłowu przeszłego (czynnego) i przyrostków ruchomych, występujących w 1-ej i 2-ej osobie liczby pojedynczej w postaci *-em*, *-eś*, a w 1-ej i 2-ej osobie liczby mnogiej w postaci *-śmy*, *-ście*. Formy 3-ej osoby liczby pojedynczej i mnogiej przyrostków ruchomych nie mają.

Przyrostki *-em*, *-eś*, *-śmy*, *-ście* są skrótami dawnych form słowa posiłkowego *jestem*: *-em* z dawnego *jeśm*, *-eś* z dawnego *jeś*, *-śmy* z *jeśmy*, *-ście* z *jeście* (patrz § 23 ustęp końcowy). — Te skrócone formy dawnego słowa posiłkowego mają dzisiaj wartość końcówek, ślad jednak dawnej ich samodzielności pozostał i wyraża się w tem, że końcówki *-em*, *eś*, *-śmy*, *-ście* są ruchome: możemy je od słowa oddzielać i łączyć z innymi wyrazami w zdaniu. Np.: *widziałem ciebie* = *ciebiem widział*; *czy widziałeś?* = *czyś widział?*

§ 35. Czas przeszły używa się w postaci niedokonanej i dokonanej. Czas przeszły dokonany tworzy się tak samo, jak czas przeszły niedokonany. Różnica między nimi polega tylko na różnicy tematów, np.: *czyta-t-em* — *przeczyta-t-em*.

Temat słów dokonanych: 1) albo przez dodanie przedrostków tworzy się od tematu słów niedokonanych, np.: *czyta-t-em* — *przeczyta-t-em*, *pisa-t-em* — *napisa-t-em*, *rozumia-t-em* — *zrozumia-t-em*; 2) albo sam przez się ma znaczenie postaci dokonanej, np.: *bra-t-em* — *wzią-t-em*, *mówi-t-em* — *powiedzia-t-em*.

§ 36. Odmiana czasu zaprzeszyłego.

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
1. czytał-em był,	1. czytali-śmy byli,
2. czytał-eś był,	2. czytali-ście byli,
3. czytał był,	3. czytali byli.

Czas zaprzeszły składa się z imiesłowa przeszłego koniugowanego czasownika i czasu przeszłego słowa posiłkowego *jestem*. Forma *czytałem był* odpowiada formie *winiennem był*, a *winiennem był* jest to samo, co *winiem byłem*, stąd wynika, że *czytałem był* = *czytał byłem*.

§ 37. Czas zaprzeszły używa się w postaci niedokonanej i dokonanej. Obie postaci tworzą się jednakowo, a różnica polega tylko na tej samej, co w czasie przeszłym, różnicy tematów.

§ 38. Czas przyszły niedokonany:

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

- |                              |                                |
|------------------------------|--------------------------------|
| 1. będę czytał (czytać),     | 1. będziemy czytali (czytać),  |
| 2. będziesz czytał (czytać), | 2. będziecie czytali (czytać), |
| 3. będzie czytał (czytać),   | 3. będą czytali (czytać).      |

Czas przyszły niedokonany składa się z imiesłowa przeszłego, lub bezokolicznika koniugowanego czasownika czasu przyszłego słowa posiłkowego *jestem*. Imiesłów kładzie się zawsze po słowie posiłkowym *będę...*, bezokolicznik używany bywa albo przed, albo po słowie posiłkowym. Np.: *będę mówił*, ale *będę mówić* lub *mówić będę*.

§ 39. Czas przyszły dokonany ma formę czasu teraźniejszego. Różnica polega tylko na różnicy tematów: temat czasu teraźniejszego ma znaczenie postaci niedokonanej, a temat czasu przyszłego dokonanego — znaczenie postaci dokonanej. Np.: *piszę* — *napiszę*, *przepiszę*; *czytam* — *przeczytam*, *biore* — *wezmę*.

§ 40. Odmiana trybu życzącego (warunkowego).

Czas teraźniejszy.      Czas przeszły.

- |               |               |                |
|---------------|---------------|----------------|
| Liczba pojed. | 1. czytał-bym | był-bym czytał |
|               | 2. czytał-byś | był-byś czytał |
|               | 3. czytał-by  | był-by czytał. |

Czas teraźniejszy.      Czas przeszły.

- |               |                   |                     |
|---------------|-------------------|---------------------|
| Liczba mnoga. | 1. czytali-byśmy  | byli-byśmy czytali  |
|               | 2. czytali-byście | byli-byście czytali |
|               | 3. czytali-by     | byli-by czytali.    |

Podstawą trybu życzącego (warunkowego), jak innych złożonych form czasownika, jest imiesłów przeszły czynny; łączy się on w trybie życzącym z przyrostkami:

- |                  |         |                 |           |
|------------------|---------|-----------------|-----------|
| w liczbie pojed. | 1.—bym, | w liczbie mnog. | 1.—byśmy  |
|                  | 2.—byś  |                 | 2.—byście |
|                  | 3.—by   |                 | 3.—by.    |

Przyrostki te tak samo, jak przyrostki właściwe formom czasu przeszłego, mogą być od imiesłowa odrywane i łączone z innymi wyrazami w zdaniu, są więc tak samo przyrostkami ruchomymi. Np.: *czy czytał-byś?* = *czy-byś czytał?* — *pragnął-bym tego bardzo* = *bardzo-bym tego pragnął*.

Różnica między czasem teraźniejszym a przeszłym trybu życzącego polega na tem, że w czasie teraźniejszym imiesłów przeszły koniugowanego czasownika łączy się z przyrostkami *-bym*, *-byś*, *-by* i t. d., a w czasie przeszłym — z czasem teraźniejszym trybu życzącego słowa posiłkowego *jestem*.

Różnica między postacią niedokonaną a dokonaną, jak w czasie przeszłym, zaprzeszłym i przyszłym trybu oznajmującego, polega na różnicy tematów. Np.: *czytał-bym* — *przeczytał-bym*, *był-bym czytał* — *był-bym przeczytał*.

Formy trybu życzącego mają również znaczenie trybu warunkowego, czyli trybu oznajmującego nierzeczywistego (patrz § 11).

§ 41. Formy strony zwrotnej tworzą się przez połączenie zaimka zwrotnego się z odpowiednimi formami strony czynnej. Np.:

Bezokolicznik: *myć się.*

Tryb oznajm.  $\left\{ \begin{array}{l} \text{czas teraźn.: } \textit{myję się, myjesz się...} \\ \text{czas przeszły: } \textit{myłem się, myłeś się...} \\ \text{czas przyszły: } \textit{będę się mył, będziesz się mył...} \end{array} \right.$

Tryb życzący: *myłbys się, mylibyście się...*

Tryb rozkazujący: *myj się! niech się myje!...*

Imiesłów współczesny: *myjąc(y) się.*

Imiesłów przeszły: *mył się, myła się, myło się.*

Imiesłów zaprzeczony: *umywszy się.*

§ 42. Strona bierna oprócz imiesłowu biernego ma również formy złożone i tworzy się przez złożenie imiesłowu biernego z odpowiednimi formami słowa posiłkowego *jestem*. Np.:

Bezokolicznik: *być myłym.*

Tryboznajm.  $\left\{ \begin{array}{l} \text{czas teraźn.: } \textit{jestem myły, jesteś myły...} \\ \text{czas przeszły: } \textit{byłem myły, byłeś myły...} \\ \text{czas przyszły: } \textit{będę myły, będziesz myły...} \end{array} \right.$

Tryb życzący: *byłbym myły, byłbys myły..*

Tryb rozkazujący: *bądź myły! bądźcie myci!*

Imiesłów współczesny przysłowny: *będąc myły.*

Imiesłów współczesny przymiorny: *myły.*

Imiesłów zaprzeczony: *zostawszy umyłym.*

W postaci dokonanej zamiast słowa posiłkowego *być*, używamy w stronie biernej słowa *zostać*, np.: *został umyły, zostanie umyły, zostawszy umyłym...*

### 5. OBRAZ OGÓLNY KONJUGACJI POLSKIEJ.

§ 43. Formy konjugacji polskiej rozpadają się na dwie klasy: formy proste i formy złożone.

Formy proste grupują się około dwóch tematów: tematu czasu teraźniejszego i tematu imiesłowowego.

Od tematu czasu teraźniejszego tworzy się:

1. Czas teraźniejszy (w 4-ch konjugacjach).
2. Tryb rozkazujący.
3. Imiesłów współczesny.

Od tematu imiesłowowego tworzy się:

1. Imiesłów czynny przeszły.
2. Imiesłów czynny zaprzeczony.
3. Imiesłów bierny.
4. Bezokolicznik.

Podstawą form złożonych jest: 1) imiesłów czynny przeszły, 2) imiesłów bierny i 3) formy strony czynnej.

W połączeniu z imiesłowem czynnym przeszłym tworzy się:

1. Czas przeszły.
2. Czas zaprzeczony.
3. Czas przyszły niedokonany.
4. Tryb życzący (warunkowy).

Imiesłów bierny jest podstawą form strony biernej. Formy strony czynnej w połączeniu z zaimkiem zwrotnym *się* tworzą stronę zwrotną.

	Formy proste	Formy złożone
Formy z tematem czasu teraźniejszego	1. Czas teraźniejszy. 2. Tryb rozkazujący. 3. Imiesłów współczesny.	Formy, złożone z imiesł. czynnym przeszłym 8. Czas przeszły. 9. Czas zaprzeczony. 10. Czas przyszły niedokonany. 11. Tryb życzący (warunkowy).
Formy z tematem imiesłow.	4. Imiesłów czynny przeszły. 5. Imiesłów czynny zaprzeczony. 6. Imiesłów bierny. 7. Bezokolicznik.	Formy, złożone z imiesł. biernym 12. Strona bierna. Formy złożone z formami strony czynnej 13. Strona zwrotna.

## ROZBIÓR ZDANIA ZŁOŻONEGO.

### I. RODZAJE ZDAŃ ZŁOŻONYCH.

§ 44. Zdania, w których przynajmniej jedna część jest wyrażona zapomocą całego zdania, nazywają się zdaniami złożonymi. Np.: *Kto pomaga biednym szczerze, nagrodę w sercu odbierze.*

§ 45. Zdania, wchodzące w skład zdań złożonych albo bywają od siebie niezależne, są zdaniami równorzędnymi, czyli współzrędnymi, albo też pozostają względem siebie w związku podrzędnym. Np.: *Wre-taniec, brzmi muzyka. — Co komu bógie, zazwyczaj bywa mu drogie.* W pierwszym wypadku mamy do czynienia ze zdaniami złożonymi współzrędnie, w wypadku drugim mamy zdania złożone podrzędnie.

Odróżnianie obu tych rodzajów zdań złożonych nie jest sprawą trudną. Zdania, wchodzące w skład zdania złożonego podrzędnie, zawsze się wzajemnie uzupełniają w ten sposób, że jedno z nich, mianowicie zdanie podrzędne, tworzy jakąś część zdania drugiego (nadrzędnego), a zachodzący między nimi związek da się wyrazić zapomocą pytania, właściwego tej części zdania, którą zdanie podrzędne zastępuje, a więc pytania: *kto? co?* w zdaniach podmiotowych, *kim jest? czem jest? jaki jest?* w zdaniach orzecznikowych, *jaki? który? czyj? ile?* w zdaniach określających i t. d. Np.: *Co komu bógie, zazwyczaj bywa mu drogie. — Niekażdy jest tem, za co się wydaje. — Panowało takie zaślepienie, że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie.*

W zdaniach, tworzących zdanie złożone współzrędnie, połączenie zapomocą tego rodzaju pytań jest niemożliwe, gdyż zdania współzrędne łączą się z sobą tylko luźnie w ten sposób, że każde z nich wyraża pewien szczegół całości zdania złożonego; względem siebie nie są więc w żadnym stosunku. Np.: *Wre taniec, brzmi muzyka.*

§ 46. Zdania składowe zdania złożonego łączą się z sobą: 1) bezpośrednio, np.: *Wieczór zaczął osypywać ziemię zmierzchem, na niebie zaiskrzyły się gwiazdy.* 2) zapomocą spójników, np.: *Rzę niecierpliwie konie i psów słychać szczekanie. — Gdy to usłyszałem, serce drgnęło mi w niezwykły sposób.* 3) zapomocą zaimków i wyrazków pytajnych, np.: *Ciekawy jestem, co o mnie mówią. — Powiedz, czy o mnie pamiętasz.* 4) zapomocą zaimków względnych, np.: *Kto młody, ten malowne sny widzi w powietrzu.*

Zależnie od tych czterech sposobów łączenia rozróżniamy zdania: łączności bezpośredniej, spójnikowe, pytajne i względne.

### II. ZDANIE ZŁOŻONE WSPÓLRZĘDNE.

§ 47. Zdanie złożone współzrędnie składa się z dwóch lub więcej zdań współzrędnymi. Np.: *Noc w Dalewicach jest przecudna, ale piękny jest także i dzień w tem ustroniu.*

§ 48. Zdania współzrędne łączą się albo bezpośrednio, albo też zapomocą spójników. Zależnie od tego rozróżniamy zdania współzrędne łączności bezpośredniej i spójnikowe. Np.: *Paryż podobny jest do innych miast, Londyn jest zupełnie oryginalny. — Wspaniałe budowle i gmachy milczą, lecz ruiny mówią.*

§ 49. Związek znaczeniowy, łączący zdania współrzędne, może być albo 1) łączny, polegający na łączności w przestrzeni lub czasie. Np.: *Wkoło pagórków na błoniach puszcza szumiąca jodłowa, środkiem lasów daleko białe błyszczało jezioro. — Księżyc świecił i w ciszy głębokiej śpiewał jeden słowik smutno*, albo 2) przeciwstawny, polegający na tem, że się myśl, wyrażoną w jednym zdaniu, przeciwstawia myśli, zawartej w drugim zdaniu. Np.: *Imię było niemieckie, dusza litewska została*.

Ze względu na związek znaczeniowy rozróżniamy przeto wśród zdań współrzędnych zdania łączne i przeciwstawne.

### 1. ZDANIA WSPÓLRZĘDNE ŁĄCZNE.

§ 50. Związek znaczeniowy między zdaniami współrzędnymi łącznymi polegać może: 1) na styczności, czyli zbliżeniu w przestrzeni. Np.: *Stado krów szczypało na polance nędzną trawę, a kilkoro dzieci siedziało przy ognisku*, 2) na następstwie w przestrzeni. Np.: *Stąd chłopska furmanka skrzypci, lecąc jak poczta, za nią szlachecka bryka cwałem turkocze*, 3) na styczności, czyli zbliżeniu w czasie. Np.: *Drzewa szumią koło domu i sznurze ulewa* i 4) na następstwie w czasie. Np.: *Rozmowę przerwały chorego cierpienia i nastąpiła długa godzina milczenia*.

§ 51. Zdania współrzędne łączne, jak wogóle zdania współrzędne, łączą się z sobą bezpośrednio albo za pośrednictwem spójników: *i, a, albo, lub, czyli, ani, ni, i-i, albo-albo, czy-czy, to-to, nietylko-lecz* i t. p.

### 2. ZDANIA WSPÓLRZĘDNE PRZECIWSTAWNE.

§ 52. Związek znaczeniowy między zdaniami współrzędnymi przeciwstawnymi polegać może:

1) na przeciwstawieniu w przestrzeni lub czasie dwóch jakichkolwiek przedmiotów lub zjawisk, 2) na przeciwstawieniu dwóch jakichś myśli. Np.: *Słowa ulatują, a pismo zostaje. — Z tej strony chmura gruba napędzała ławy, a z tamtej strony księżyc przeriezał bladawy. — Każda upłyniona chwila w przeszłość zapada, każda następna do przyszłości należy*.

§ 53. Zdania współrzędne przeciwstawne łączą się z sobą bezpośrednio albo za pośrednictwem spójników: *a, ale, lecz, atoli, zaś, przecie, wszakże, jednak, przeciwnie, natomiast, zato, tymczasem, z drugiej strony* i t. p.

### III. ZDANIE ZŁOŻONE PODRZĘDNE.

§ 54. Zdaniem złożonym podrzędnie nazywamy zdanie, które się składa ze zdań, pozostających względem siebie w związku podrzędnym. W związku takim rozróżniamy zdanie podrzędne i nadrzędne. Podrzędnem jest zdanie, które tworzy część drugiego zdania i jest od niego wskutek tego zależne. Zdanie, od którego zależy zdanie podrzędne, nazywa się nadrzędnem. *W zdaniu, co Francuz wymyśli, to Polak polubi* — zdanie *to Polak polubi* jest nadrzędnem, a zdanie *co Francuz wymyśli* — zdaniem podrzędnym, bo uzupełnia część zdania nadrzędnego, mianowicie jego dopełnienie.

§ 55. Zdania podrzędne odpowiadają na pytania podmiotu, orzecznika, dopełnienia określenia przyrzeczownikowego i określeń okolicznościowych, mogą więc zastępować lub uzupełniać podmiot, orzecznik, dopełnienie, określenie przyrzeczownikowe lub okolicznościowe zdania nadrzędnego.

Zależnie od tego rozróżniamy wśród zdań podrzędnych zdania podmiotowe, orzecznikowe, dopeł-

niające, określające i okolicznościowe. Np.: *Co przeszło, to już nie wróci. — Kraków jest dla nas tem, czem Rzym dla świata całego. — Oddaj, coś winien. Czasu, który uchodzi, żaden człek nie nagrodzi. — Trudność ustąpi, gdy chęć przystąpi.*

§ 56. Zdania podrzędne łączą się z nadrzędnymi albo bezpośrednio, np.: *Wygraj w polu, wygrasz i w sądzie*, albo za pośrednictwem spójników, zaimków i wyrazków pytajnych i zaimków względnych, np.: *Jeżeli wygrasz w polu, wygrasz i w sądzie. — Ciekawy jestem, co o mnie myślisz. — Kto ma wiedzę, ten ma skarb wielki.*

Zależnie od tych czterech sposobów łączenia różniamy wśród zdań podrzędnych zdania łączności bezpośredniej, spójnikowe, pytajne i względne.

## 1. ZDANIA PODMIOTOWE.

§ 57. Zdaniem podmiotowem nazywamy zdania podrzędne, które zastępują podmiot zdania nadrzędnego i odpowiadają na pytanie: *kto? co?* Np.: *Kto nie dotknął ziemi ni razu, ten nigdy nie może być w niebie. — Nie wszystko, co jest piękne, wymalować da się. — Szczęśliwy, czyjej przewodniczą łodzi, cnota i piękność, niebieskie siostrzyce.*

§ 58. Zdania podmiotowe łączą się ze zdaniem nadrzędnym za pomocą zaimków względnych i pytajnych, oraz za pośrednictwem spójników. Ze względu więc na sposób łączenia ze zdaniem nadrzędnym rozróżniać należy wśród nich zdania podmiotowe 1) względne, np.: *Kto na małym przestaje, ten ubóstwa nie doznaje*, 2) pytajne, np.: *Wszystko mi jedno, gdzie i kiedy zginę* i 3) spójnikowe, np.: *Zdaje mi się, że już tak długo żyłem...*

§ 59. Zdania podmiotowo względne zaczynają się od zaimków względnych *kto, co, który, czyj*, przyczem zaimki te mogą być położone w mianowniku lub którymkolwiek z przypadków zależnych. Np.: *Nie znajdzie Boga, kto Go szuka tylko w niebie. — Kogo pocieszyć jeszcze ludzie mogą, ten nie jest zupełnie nieszczęśliwy.*

Zaimkom względnym zdania podmiotowego odpowiadają w zdaniu nadrzędnym wyrazne lub domyślne zaimki wskazujące *ten, ta, to*. Zaimki wskazujące, odpowiadające zaimkom względnym zdania podrzędnego, nazywają się ich odpowiednikami.

§ 60. Zdania podmiotowe pytajne zaczynają się od zaimków pytajnych *kto? co? jaki? który? jak? gdzie? kiedy?* i t. p.

Zdania podmiotowe pytajne używają się po wyrażeniach nieosobowych: *wiadomo, niewiadomo, pewna (rzecz)* i t. p. Np.: *Wiadomo, czem dla kawy jest dobra śmietanka.*

§ 61. Zdania podmiotowe spójnikowe zaczynają się od spójników: *że, żeby, ażeby, by, jakoby* i zależą przeważnie od zdań bezpodmiotowych. Np.: *Nieraz się zdarza, że i pies pana w rękę ukąsi.*

## 2. ZDANIA ORZECZNIKOWE.

§ 62. Zdaniem orzecznikowem nazywamy zdania, które zastępują orzecznik rzeczowny lub przymiotny zdania nadrzędnego i odpowiadają na pytania: *kim jest? czem jest? jaki jest?* Np.: *Tem będzie wiek dojrzały, czem się wyda młody. — Nie byłem zawsze taki, jak jestem.*

Już z samego określenia zdań orzecznikowych wynika, że należy wśród nich rozróżniać zdania orzecznikowe rzeczowne, odpowiadające na py-



tania: *kim jest? czem jest?* Np.: *Kraków jest tem dla Polaków, czem Rzym dla świata całego* i zdania orzecznikowe przymiotne, odpowiadające na pytanie: *jaki jest?* Np.: *Położenie było takie, że prawie niepodobna było mu odmówić.*

§ 63. Zdania orzecznikowe łączą się ze zdaniami nadrzędnymi zapomocą zaimków względnych i spójników, to też należy wśród nich rozróżniać zdania względne i spójnikowe. Np.: *Jakie życie, taka śmierć. — Wiatr był taki, że aż chojary uginaty się do ziemi.*

### 3. ZDANIA DOPEŁNIAJĄCE.

§ 64. Zdaniami dopełniającymi nazywamy zdania podrzędne, które zastępują dopełnienie zdania nadrzędnego i tak, jak dopełnienie, odpowiadają na pytanie przypadków zależnych: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czem? o kim? o czym? i t. d.* Np.: *Komu dawa Bóg katusze, obietnice temu składa. — Czego swoim rozumem i pracą nie dostaniesz, tego nie wymodlisz.*

§ 65. Zdania dopełniające łączą się ze zdaniami nadrzędnymi zapomocą zaimków względnych i pytajnych tudzież spójników, należy przeto wyróżniać wśród nich zdania względne, pytajne i spójnikowe. Np.: *Czego sobie nie życzysz, tego bliźniemu nie czyń. — Bogaty się dziwi, czem się chudzina żywi. — Każdy niech wie, że nie sam jeden się dręczy.*

§ 66. Zdania dopełniające spójnikowe zaczynają się od spójników: *że, iż, żeby, ażeby, aby, by, jakoby.*

Zdania dopełniające pytajne tak samo, jak zdania podmiotowe pytajne, tworzą tak zwane pytania zależne.

Pytania zależne należy pilnie odróżniać od pytań niezależnych. Wprawdzie jedne i drugie zaczynają się od tych samych zaimków i wyrazków pytajnych, ta jednak między nimi zachodzi różnica, że jedne są zdaniami zależnymi, drugie — zdaniami niezależnymi. Np.: *Gdzie idziesz? — Kto tu u nas bywał? — Sam nie wiesz, gdzie idziesz. — Przypomnij sobie, kto tu u nas bywał.*

### 4. ZDANIA OKREŚLAJĄCE.

§ 67. Zdaniami określającymi nazywamy zdania podrzędne, które zastępują określenia przyrzeczownikowe zdania nadrzędnego i tak, jak określenia przyrzeczownikowe, odpowiadają na pytania: *jaki? który? ile? czyj?* Np.: *Zwolna wstąpiłem do izby ponurej, którą z nad półki kaganiec oświecał. — Taki mię wstyd ogarnął, że nie śmiałem wymówić ani wyrazu.*

§ 68. Zdania określające łączą się ze zdaniami nadrzędnymi zapomocą zaimków względnych i pytajnych, oraz spójników; należy przeto wyróżniać wśród nich zdania względne, pytajne i spójnikowe. Np.: *Jednego znałem człowieka, co mógł takim poszczycić się strzałem. — Sterczały wkoło sarnie i jelenie rogi z napisami, gdzie, kiedy te łupy zdobyto. — Gdybym kiedy dożył tej pocięchy, żeby te księgi zbłądziły pod strzechy.*

§ 69. Zdania określające względne i pytajne zaczynają się od zaimków względnych i zaimków lub wyrazków pytajnych. Zdania określające spójnikowe zaczynają się od spójników: *że, iż, żeby, ażeby, aby, jakoby.*

§ 70. Zdania określające zastępują określenia przyrzeczownikowe zdania nadrzędnego, więc tak,

jak tamte, odnoszą się zawsze do rzeczownika i tem się różnią od zdań okolicznościowych, które, zastępując określenia przysłowne, łączą się z czasownikami, przymiotnikami lub przysłówkami. Np.: *Na dworze, gdzie przed chwilą tyle było krzyku, teraz pusto i głucho.* — *Każdy, gdzie chce, wchodzi.*

W przykładzie pierwszym mamy zdanie określające, w przykładzie drugim — zdanie okolicznościowe. Pierwsze odnosi się do rzeczownika (*dwór*), drugie — do czasownika (*wchodzi*).

Zaimek przysłowny, rozpoczynający zdanie określające, można zawsze zastąpić odpowiednim zaimkiem przymiotnym lub rzeczownym. Np. w zdaniu: *Na dworze, gdzie przed chwilą tyle było krzyku, teraz pusto i głucho* zaimek przysłowny *gdzie* odnosi się do rzeczownika *dworze*, można więc go zastąpić zaimkiem rzeczownym *na którym*. W zdaniach okolicznościowych zamiana taka jest niemożliwa, tutaj bowiem zaimek przysłowny jest użyty we właściwym swoim znaczeniu i łączy się z czasownikiem, przymiotnikiem lub przysłówkiem.

## 5. ZDANIA OKOLICZNOŚCIOWE.

§ 71. Zdaniem okolicznościowemi nazywamy zdania podrzędne, które zastępują określenia okolicznościowe (przysłowne) zdania nadrzędnego. Np.: *Tam sięgaj, gdzie wzrok nie sięga.* — *Pan Bóg, kiedy karę na naród przypuszcza, odbiera naprzód rozum od obywateli.* — *Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi.* — *Morze burzyło się, ponieważ przyplłyn wzbierał.* — *Staruszka śpieszyła do ławki, by spocząć i koszyk postawić.*

Zdania okolicznościowe mogą zastępować wszystkie rodzaje określeń przysłownych, ze względu przeto na swe znaczenie dzielą się na zdania okoliczno-

ściowe miejsca, czasu, sposobu, stopnia, celu i przyczyny.

### a) ZDANIA OKOLICZNOŚCIOWE MIEJSCA.

§ 72. Zdania okolicznościowe miejsca zastępują określenie przysłowne miejsca zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *gdzie? skąd? dokąd? którędy? jak daleko?* Np.: *Gdzie były ludne rynki, dziś tam rosną grzyby.* — *Wracalem tamtędy, kędy przyszedłem.*

§ 73. Zdania okolicznościowe miejsca łączą się ze zdaniem nadrzędnem za pomocą zaimków przysłownych względnych: *gdzie, którędy, skąd, dokąd...*, są przeto zdaniem względnem.

Odpowiednikami zdań okolicznościowych miejsca w zdaniach nadrzędnych bywają wyraźne lub domyślne zaimki przysłowne wskazujące: *tu, tam, stąd, dotąd, tędy...*

### b) ZDANIA OKOLICZNOŚCIOWE CZASU.

§ 74. Zdania okolicznościowe czasu zastępują określenie przysłowne czasu zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *kiedy? odkąd? jak dawno? jak długo? dopóki?* Np.: *Tarnina już zakwitła, gdy się rozpoczęły słowicze prace i pieśni.*

§ 75. Zdania okolicznościowe czasu łączą się ze zdaniem nadrzędnem za pomocą spójników, są więc zdaniem spójnikowem.

Spójniki, od których zaczynają się zdania okolicznościowe czasu, są następujące: *kiedy, gdy, podczas gdy, ilekroć, ile razy, jak, jak tylko, skoro, ledwie, zaledwie, nim, zanim, aż, póki, dopóki, dopóki nie.*

Odpowiednikami zdań czasowych w zdaniach nadrzędnych bywają wyraźne lub domyślne przysłówki wskazujące: *wtedy, wtenczas, wówczas, wnel, już, póty, dopóty, tak długo* i t. p. Np.: *Póki ludzie, póty będą błędy.*

§ 76. Ze względu na stosunek czasu, zachodzącego między czynnością zdania czasowego a czynnością zdania nadrzędnego, można podzielić zdania okolicznościowe czasu na trzy klasy:

1. Czynność zdania czasowego jest współczesna z czynnością zdania nadrzędnego. Np.: *Nie czas żałować róż, gdy płoną lasy.*

2. Czynność zdania czasowego jest wcześniejsza od czynności zdania nadrzędnego. Np.: *Trudność ustąpi, gdy chęć przystąpi.*

3. Czynność zdania czasowego jest późniejsza od czynności zdania nadrzędnego. Np.: *Nim słońce wzejdzie, rosa oczy wyje.*

**c) ZDANIA OKOLICZNOŚCIOWE SPOSOBU.**

§ 77. Zdania okolicznościowe sposobu zastępują określenia przysłówne sposobu zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *jak? jakim sposobem?* Np.: *Jakim kto jest, tak i o innym rozumie.* — *Tak świat zbudowany, że się wszyscy pomagamy.*

§ 78. Sposób czynności lub stanu możemy wyrażać dwojako:

1. Przez porównanie tej czynności lub stanu z taką lub inną czynnością lub stanem tego samego lub innego przedmiotu. Np.: *Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi.* — *Jak głód najlepiej jeść gotuje, tak fatyga ściele.*

2. Przez wykazanie skutku, jaki czynność lub stan zdania nadrzędnego za sobą pociąga. Np.: *Tak świat zbudowany, że się wszyscy pomagamy.*

Zależnie od tych dwóch rodzajów wyrażania sposobu czynności lub stanu, rozróżniamy dwie odmiany zdań okolicznościowych sposobu: zdania porównawcze i zdania skutkowe.

§ 79. Zdania sposobu porównawcze łączą się ze zdaniami nadrzędnymi zapomocą przysłówka względnego *jak*, są więc zdaniami względnymi. Np.: *Jak ojce żyły w raju, tak dziś żyją wnuki.*

Zdania sposobu skutkowe łączą się ze zdaniami nadrzędnymi zapomocą spójników: *że, iż, żeby, ażeby, aby, by*, są więc zdaniami spójnikowymi. Np.: *Tak żyjmy, aby nikt przez nas nie płakał.*

**d) ZDANIA OKOLICZNOŚCIOWE STOPNIA.**

§ 80. Zdania okolicznościowe stopnia zastępują określenia przysłówne stopnia zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *jak? jak bardzo? w miarę czego? o ile?* Np.: *Uderzenie tak sztuczne, tak było potężne, że struny zadźwięczały jak trąby mosiężne.* — *Im był bliżej domu, tem wolniej szedł i ciężej.* — *Wróciłem do domu tak niespokojny, że przez całą noc oka zmrużyć nie mogłem.*

§ 81. Stopień właściwości, czynności lub stanu tak samo, jak sposób czynności lub stanu, możemy wyrażać dwojako:

1. Przez porównanie. Np.: *W pół godziny tak było głucho w całym dworze, jako po zadzwonieniu na pacierz w klasztorze.*

2. Przez wykazanie skutku, jaki za sobą pociąga właściwość, czynność lub stan, wskazany w zdaniu nadrzędnym. Np.: *Ogień tak mocno przypiekał, że z obawy o ubranie musiałem cofnąć się o kilka kroków.*

Zależnie od tych dwóch rodzajów wyrażania stopnia właściwości, czynności lub stanu, rozróżniamy dwie odmiany zdań okolicznościowych stopnia: zdania porównawcze i zdania skutkowe.

§ 82. Zdania okolicznościowe stopnia łączą się ze zdaniami nadrzędnymi zapomocą zaimków przy-

słownych względnych i zapomocą spójników; zależnie od tego rozróżniamy wśród nich zdania względne, np.: *Tak tu pięknie, tak zielono, tak swobodnie i wesolo, jak gdyby ten kąt świata był stworzony dla szczęścia i nadziei* i zdania spójnikowe, np.: *Czasem natężam tak moją imaginację, że was widzę.*

Zdania okolicznościowe stopnia względne są jednocześnie zdaniami porównawczemi, a zdania spójnikowe — zdaniami skutkowemi.

Zdania spójnikowe stopnia zaczynają się od spójników: *że, iż, żeby, ażeby, aby, by.*

#### e) ZDANIA OKOLICZNOŚCIOWE CELU.

§ 83. Zdania okolicznościowe celu zastępują określenia przysłówne celu zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *po co? w jakim celu? dlaczego?* Np.: *Pistolety dobrze ostoń, żeby proch nie zwilgotniał. — Usuwano nieustawione jeszcze działa, aby uchronić je przed pociskami.*

§ 84. Zdania celowe łączą się ze zdaniami nadrzędnymi za pośrednictwem spójników: *by, aby, żeby, ażeby, iżby,* są przeto zdaniami spójnikowemi.

§ 85. Orzeczenie w zdaniu celowem miewa formę trybu życzącego: o ile jednak zdanie celowe ma ten sam podmiot, co zdanie nadrzędne, to orzeczenie przybiera w niem formę bezokolicznika. Np.: *Śpieszę się, żeby się nie spóźnić, ale Śpieszę się, żebyście na mnie nie czekali.*

#### f) ZDANIA OKOLICZNOŚCIOWE PRZYCZYNY.

§ 86. Zdania okolicznościowe przyczyny zastępują określenia przysłówne przyczyny zdania nadrzędnego i tak, jak tamte, odpowiadają na pytania: *czemu? dlaczego? z jakiego powodu? przez co? za co?*

Np.: *Morze burzyło się, ponieważ przyptyw wzbierał. Śnieg skrzyział pod nogami, gdyż mróz był łęgi.*

§ 87. Zdania przyczynowe łączą się ze zdaniami nadrzędnymi za pośrednictwem spójników: *ponieważ, gdyż, że, iż, bo, albowiem,* są więc zdaniami spójnikowemi.

#### g) ZDANIA WARUNKOWE.

§ 88. Zdania warunkowe wyrażają przyczynę konieczną i dostateczną. Np.: *Obłoki się szybko rozpierzchają, jeżeli w górze wieje silny wiatr.*

Warunek jest przyczyną konieczną i dostateczną. Konieczność tej przyczyny wyraża się w tem, że jest ona niezbędnie potrzebna do wywołania właściwego sobie skutku. Taką, na przykład, konieczną przyczyną, wywołującą spadanie przedmiotów, bywa zawsze pozbawienie ich punktu oparcia, jeżeli bowiem chcemy, żeby przedmiot upadł na ziemię, musimy koniecznie pozbawić go podpory, gdyż w przeciwnym razie nie spadnie. Przyczyna ta jest wszakże nie tylko konieczna, lecz zarazem dostateczna czyli wystarczająca, sama bowiem bez współdziałania innych przyczyn posiada zdolność wywołania właściwego sobie skutku. Pozbawienie przedmiotu punktu oparcia jest przyczyną, powodującą jego spadanie, nie tylko konieczną, lecz zarazem dostateczną, bo przyczyna ta wystarcza w zupełności, aby spowodować upadek przedmiotu. Zdania, które taką przyczynę wyrażają, są zdaniami warunkowemi. Np.: *Jeżeli jakikolwiek przedmiot pozbawimy punktu oparcia, spadnie zawsze na ziemię.*

Zwykłe zdania przyczynowe przyczyny takiej nie wyrażają, jest tam ona zawsze albo niekonieczna, albo niewystarczająca. Np. w zdaniu: *gałęzie drzew uginały się ku ziemi, ponieważ obciążone były grubą*

warstwą śniegu przyczyna, oznaczona w zdaniu podrzędnym, wprawdzie wystarczyła do wywołania skutku, wskazanego w zdaniu nadrzędnym, nie była jednakże konieczna, bo mogła być także inną przyczyną uginania się gałęzi, na przykład ciężar owoców; *gałęzie uginały się ku ziemi, bo były obciążone obfitym owocem*. W zdaniu: *uczniowie uważali pilnie, ponieważ nauczyciel kilkakrotnie ich o to upominał* przyczyna, wyrażona w zdaniu podrzędnym, nie jest ani konieczna, ani wystarczająca. Wiemy, że upominanie nauczyciela dla pilnych i uważnych uczniów nie jest przyczyną konieczną, bo oni uważają z własnej woli lub własnego dobrego przyzwyczajenia; wiemy również, że są tacy, dla których upominania i prośby nauczyciela nie są przyczyną wystarczającą, bo pomimo napomnień nie uważają.

§ 89. Zdania warunkowe łączą się ze zdaniami nadrzędnymi albo zapomocą spójników, albo bezpośrednio, należy przeto rozróżniać wśród nich zdania spójnikowe i łączności bezpośredniej.

Do pospolitszych spójników warunkowych zaliczamy: *jeśli, jeżeli, jeśliby, jeźliby, kiedy, gdy, gdyby, jak, jakby, żeby, byleby, chybaby*. Np.: *Jeżeli nocną przybliżysz się doba i zwrócisz ku wodom lice, gwiazdy nad tobą i gwiazdy pod tobą i dwa obaczysz księżycę. Gdybym podstarzał dziesiątym krzyżykiem, w smutne schroniłbym się dąbrowy.*

§ 90. Cechą zewnętrzną, czyli formą, po której można poznać zdania warunkowe łączności bezpośredniej, jest ich miejsce: kładą się one zawsze przed rządzącymi nimi zdaniami nadrzędnymi. Nadto w zdaniach warunkowych pytających i rozkazujących drugą cechą zewnętrzną, po której można je poznać, jest forma ich orzeczenia, w zdaniach pytających — forma pytania, w zda-

niach rozkazujących — forma trybu rozkazującego lub bezokolicznika. Formy te nie mają tutaj zwykłego, właściwego sobie znaczenia, nie oznaczają ani pytania, ani rozkazu, lecz wskazują, że wyrażana przez nie czynność jest warunkiem, od którego zależy czynność zdania nadrzędnego. Np.: *Da-li Bóg doczekać, będziemy mieli ładne zbiory = jeżeli Bóg da doczekać, będziemy mieli ładne zbiory.* — *Wygraj w polu, wygrasz i w sądzie = jeżeli wygrasz w polu, wygrasz i w sądzie.*

§ 91. Zdania warunkowe, ze względu na ich znaczenie, można podzielić na trzy klasy: 1) zdania warunkowe realne, oznaczające warunek rzeczywisty. Np.: *Rębałto wszędzie tęsknił i czuł się niezdrowym, jeżeli nie oddychał powietrzem zamkowym,* 2) zdania warunkowe możebności, oznaczające warunek przypuszczalny. Np.: *Chciałem ten sprzęt w dziedzictwie zachować dla dzieci, jeślibym się ożenił,* 3) zdania warunkowe nierealne, oznaczające warunek nierzeczywisty. Np.: *Głupi niedźwiedziu, gdybyś w mateczniku siedział, nigdyby się o tobie Wojski nie dowiedział.*

§ 92. W zdaniach warunkowych realnych kładziemy tryb oznajmujący, w zdaniach warunkowych możebności i w zdaniach warunkowych nierealnych — tryb warunkowy.

§ 93. Zdania warunkowe, zaczynające się od spójnika *byleby*, wyrażają zastrzeżenie, wypowiedane przez osobę mówiącą. Zastrzeżenie to jest również pewnego rodzaju warunkiem, bo wskazuje na przyczynę konieczną, bez której, wedle osoby mówiącej, nie może się spełnić czynność, wyrażona w zdaniu nadrzędnym. Np.: *Wszędzie się znajdzie rozum, byleś szukał.*

W przykładzie tym zdanie warunkowe wyraża zastrzeżenie: osoba mówiąca zaznacza, że bez zachowania podanego przez nią zastrzeżenia nie może się urzeczywistnić treść zdania nadrzędnego: *chcę znaleźć rozum, trzeba go szukać; szukanie rozumu jest koniecznym warunkiem jego znalezienia.*

§ 94. Zdania, zaczynające się od spójników *chybaby, chyba że*, wskazują na warunek wykluczający, t. j. na taki, który wyklucza wszystkie inne warunki. Np.: *Nie opuszczę cię, chyba byś mię wypędził.*

W przykładzie tym zdanie warunkowe wskazuje na jedyny warunek, przy którym może się urzeczywistnić treść zdania nadrzędnego; wszystkie inne warunki, możliwe w innych wypadkach, są w danym razie wykluczone. *Nie opuszczę cię, chyba byś mię wypędził = opuszczę cię tylko wtedy, jeżeli mię wypędzisz.*

#### b) ZDANIA PRYZYWAJĄCE.

§ 95. Zdania przyzwalające wyrażają przyzwolenie, czyli przyczynę niewystarczającą. Np.: *Wyszliśmy z domu, chociaż padał rześisty deszcz.*

Zdania przyzwalające wyrażają przyczynę, która wywołuje skutek wręcz przeciwny swemu działaniu. Dzieje się to wskutek tego, że przyczyna jest niewystarczająca, nie może przeto wywołać właściwego sobie następstwa i przyzwala na skutek wręcz przeciwny. Ponieważ *padał rześisty deszcz*, zdawałoby się, że naturalnem następstwem tej przyczyny powinno być pozostanie w domu, tymczasem *wyszliśmy z domu*; skutek był zupełnie inny, niż ten, którego należałoby się spodziewać; przyczyna okazała się niewystarczającą i przyzwoliła na skutek wręcz przeciwny.

§ 96. Zdania przyzwalające łączą się ze zdaniami nadrzędnymi albo bezpośrednio, albo za pomocą spójników, są więc zdaniami łączności bezpośredniej albo spójnikowymi. Np.: *Nie siać chwastu, urodzi się. — Chociaż głodni byli, pojadali wolno.*

§ 97. Zdania przyzwalające spójnikowe zaczynają się od spójników: *choć, chociaż, choćby, chociażby, jakkolwiek, aczkolwiek, pomimo że, lubo*. Np.: *Choć morze przepłynął, utonął na Dunajcu. — Lubo często cię wspominam, rzadko mogę u ciebie bywać. — Jakkolwiek byliśmy zmęczeni, ruszyliśmy w dalszą drogę.*

Zdania przyzwalające łączności bezpośredniej kładą się zawsze przed zdaniami nadrzędnymi i mają formę rozkazu. Np.: *Pracuj we dnie, pracuj w nocy, próżno bez Bożej pomocy = choćbyś pracował we dnie i w nocy, próżno bez Bożej pomocy.*

§ 98. Przyzwolenie tak, jak warunek, może być albo zgodne z rzeczywistością, albo tylko przypuszczalne. Zależnie od tego rozróżniamy zdania przyzwalające realne i nierealne. Pierwsze oznaczają przyzwolenie rzeczywiste i mają orzeczenie w formie trybu oznajmującego. Np.: *Choć wiem, nic nie powiem.* Drugie wyrażają przyzwolenie nierzeczywiste i mają orzeczenie w formie trybu warunkowego. Np.: *Choćbym wiedział, nicbym nie powiedział.*

#### IV. ZDANIE ZŁOŻONE WIELOCZŁONOWE.

§ 99. Zdanie złożone, składające się z trzech lub więcej zdań pojedynczych, nazywa się zdaniem złożonym wieloczłonowym. Np.: *Czasem pies jakiś warknął, czasem koń w stajni zarżał lub zakrzyczało domowe ptactwo na podwórzach, i znów była cichość.*

*Dobre miałem przecucie, zem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się mieści.*

§ 100. Zdania pojedyncze, wchodzące w skład zdania złożonego wieloczłonowego, mogą pozostawać względem siebie w związkach współrzędnych lub podrzędnych. Zależnie od tego rozróżniamy zdania wieloczłonowe złożone współrzędnie i zdania wieloczłonowe złożone podrzędnie. Np.: *Z lasów czernią się czapki, rząd bagnetów błyska, roją się niezliczone piechoty mrowiska. — Wyłężyło się me oko tak daleko, tak szeroko, że więcej światła zasięga, niż jest w kole widnokręga.*

### 1. ZDANIE WIELOCZŁONOWE ZŁOŻONE WSPÓLRZĘDNE.

§ 101. Zdania współrzędne, wchodzące w skład wieloczłonowego zdania złożonego, mogą pozostawać z sobą w związku łącznym lub przeciwnym. Np.: *Mrok zapadał prędko, zorze zbladły zupełnie i zsiniały, niebo pokrywało się już rosą gwiazd. — Nie zmogły lasu wichry, nie zmogły burze, | przyszła siekiera i las padł trupem.*

§ 102. Zdania wieloczłonowe, składające się ze zdań współrzędnych łącznych, dzieli się na tyle części, ile zawiera w sobie zdań współrzędnych. Związek między temi częściami jest zupełnie zewnętrzny — przestrzenny lub czasowy —, każda z nich dodaje tylko nowy szczegół jednego i tego samego obrazu lub zjawiska, każda z nich jest tylko jednym ze składników tej sumy, którą tworzy całe zdanie złożone. Związek taki możnaby więc wyrazić zapomocą znaku +. W ten sposób zdanie: *mrok zapadał prędko, zorze zbladły zupełnie i zsiniały, niebo pokrywało się już rosą gwiazd*, możnaby wyrazić w formule  $A + B + C$ , gdzie litery  $A, B, C$  są znakami

zdań pojedynczych, a znak + wskazuje na ich związek współrzędny łączny.

§ 103. Inaczej się dzieje w zdaniach wieloczłonowych, składających się ze zdań współrzędnych przeciwstawnych. Tego rodzaju zdania rozkładają się zawsze na dwie części, bez względu na liczbę zdań współrzędnych, które w ich skład wchodzi. Np.: *Nie zmogły lasu wichry, nie zmogły burze, | przyszła siekiera i las padł trupem.* Jeżeli związek przeciwstawny oznaczymy zapomocą kreski, przytoczone zdanie będziemy mogli wyrazić w formule  $(A + B) - (C + D)$ .

### 2. ZDANIE WIELOCZŁONOWE ZŁOŻONE PODRZĘDNE.

§ 104. Zdanie wieloczłonowe złożone podrzędnie, jak i zdania dwuczłonowe złożone podrzędnie, składa się ze zdań nadrzędnych i podrzędnych. Np.: *Mów, czego trzeba dla duszy, aby się dostać do nieba*

Każde zdanie podrzędne jest zawsze zdaniem zależnym, ale nie wszystkie zdania nadrzędne są zdaniami niezależnymi. Tak np., w zdaniu *mów, czego trzeba dla duszy, aby się dostać do nieba* zdanie drugie (*czego trzeba dla duszy*) i trzecie (*aby się dostać do nieba*) jako podrzędne, są jednocześnie zdaniami zależnymi, ale zdanie drugie, chociaż nadrzędne w stosunku do trzeciego, jest podrzędne, czyli zależne od pierwszego. Zdanie pierwsze (*mów*) jest nadrzędne w stosunku do drugiego i jednocześnie niezależne.

§ 105. Zdanie nadrzędne, niezależne od innych zdań, nazywa się zdaniem głównym, a w przeciwstawieniu do niego wszystkie inne zdania, wchodzące w skład zdania złożonego podrzędnie, nazywają się zdaniami pobocznymi. W przytoczonym wyżej

przykładzie zdanie pierwsze jest główne, zdania zaś drugie i trzecie są zdaniami pobocznymi.

§ 106. Zdania poboczne, wchodzące w skład wieloczłonowego zdania złożonego, mogą pozostawać w trojakim stosunku do zdania głównego.

1. Zdania poboczne odnoszą się do zdania głównego i zastępują jednorodne jego części. Np.: *Nocni stróże pytają w obawie, skąd w królestwie skrzydlatym tyle zamieszania, jaka burza te ptaki tak wczesnie wygania.* W przykładzie tym oba zdania poboczne zastępują dopełnienia zdania głównego, oznaczają więc jego części równorzędne i dlatego względem siebie są zdaniami współrzednymi. Zdania podrzędne, będące względem siebie zdaniami współrzednymi, nazywają się zdaniami współpodrzednymi. Przytoczone zdanie złożone da się wyrazić w następującej formule:  $A \leftarrow (a_1 + a_2)$ , gdzie  $A$  jest znakiem zdania głównego,  $a_1$  — znakiem zdania pobocznego, zależnego od zdania głównego,  $\leftarrow$  oznacza zależność zdania podrzędnego od nadrzędnego, a  $+$  wskazuje na związek współrzedny łączny.

2. Zdania poboczne odnoszą się do zdania głównego, każde z nich jednak zastępuje inną część jego. Np.: *Kto nie widział pospolitego ruszenia, nie może mieć wyobrażenia, jakie rasy koni mogą istnieć na świecie.* W przykładzie tym oba zdania poboczne odnoszą się do zdania głównego, ale pierwsze z nich jest zdaniem podmiotowym, a drugie — zdaniem dopełniającym. Formuła tego zdania będzie miała postać następującą:  $a_1 \leftarrow A \leftarrow a_2$ .

3. Stosunek zdań pobocznych do zdania głównego może się ułożyć w ten sposób, że tylko jedno z nich zależy bezpośrednio od zdania głównego, wszystkie zaś inne od zdań podrzędnych. Np.: *Koniecznie trzeba śpiewać, aby wyśpiewać to, co należy.*

W przykładzie tym pierwsze zdanie poboczne zależy od zdania głównego i zastępuje jego określenie okolicznościowe celu, natomiast drugie zdanie poboczne zależy od pierwszego zdania pobocznego, zastępując jego dopełnienie. Zdanie poboczne, zależne od głównego, jest zdaniem pobocznym stopnia pierwszego; zdanie poboczne, zależne od pobocznego stopnia pierwszego, jest pobocznym stopnia drugiego i t. d. To ustopniowanie zdań pobocznych można wyrażać zapomocą odpowiednich cyfr arabskich po prawej stronie liter, oznaczających zdania poboczne. W ten sposób przytoczone wieloczłonowe zdanie złożone *koniecznie trzeba śpiewać, aby wyśpiewać to, co należy*, można wyrazić w następującej formule:  $A \leftarrow (a_1 \leftarrow a_2)$ , gdzie nawias, obejmujący zdania poboczne, wskazuje, że w stosunku do zdania głównego tworzą one nierozzerwalną całość.

## V. RÓWNOWAŻNIKI ZDANIA.

§ 107. Niekiedy myśli swoje wyrażamy nie całymi zdaniami, lecz zapomocą oddzielnych wyrazów lub połączeń wyrazowych, które jednak postaci zdania nie posiadają. Np.: *Za mną, Gerwazy! — Na Litwie, chwata Bogu, stare obyczaje. — Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! Pułk za pułkiem! — O, dobre miałem przecucie, żem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się kryje.*

Grupa wyrazów w przykładzie pierwszym oznacza mniej więcej tę samą myśl, którą moglibyśmy wyrazić w postaci zdania: *ruszaj za mną! Gerwazy!*, zdaniem jednak nie jest, bo nie ma ani podmiotu ani orzeczenia. Grupa wyrazów: *na Litwie, chwata Bogu, stare obyczaje*, oznacza również myśl całkowitą, którą możnaby wyrazić w zdaniu: *na Litwie*;



*chwata Bogu, panują stare obyczaje, zdaniem jednak nie jest, bo niema w niej orzeczenia. Tak samo wyrazy: Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! Pułk za pułkiem!* zastępują jak gdyby trzy zdania: *ukazuje się konnica, żołnierze dziwne mają stroje, niewidziane bronie, pułk dąży za pułkiem*, zdaniami jednak nie są, bo nie mają albo orzeczenia, albo orzeczenia i podmiotu. W czwartym z przytoczonych przykładów wyraz *o!* w najogólniejszych zarysach wyraża tę samą treść, która dokładnie i szczegółowo wypowiedzianą została w zdaniu: *dobrze miałem przecucie, zem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się kryje.*

Wyrazy lub połączenia wyrazów, które, nie tworząc zdania, posiadają jednak treść jego, nazywają się równoważnikami zdania.

§ 108. Równoważniki zdania, które, nie posiadając żadnej określonej treści, wyrażają tylko ogólnikowo pewne uczucia, nazywają się wykrzyknikami. Np.: *ach! ej! oj! o! a!*

§ 109. Obok wykrzykników, jako wyraz najrozmaitszych stanów duchowych, używane bywają również wołacze. Np.: *Ach, Matko Przenajświętsza!*

Wołacz tak samo, jak wykrzyknik, jest równoważnikiem zdania. Różnica między nimi polega na tem, że wykrzyknik jest utworem językowym, który sam przez się nie wyraża żadnej treści myślowej, a jeżeli z nim treść taką łączymy, to dzieje się to dzięki okolicznościom zewnętrznym, w których go słyszymy i dzięki intonacji, w jakiej zostaje wypowiedziany. W wołaczu rzecz przedstawia się nieco inaczej. Wprawdzie treść myślowa, która się z nim wiąże, również nie odzwierciedla się w formach językowych całkowicie i dokładnie, mamy przecież obraz wyraźny osoby lub wogóle przedmiotu, który

językowo jest zupełnie dokładnie oznaczony, — obraz ten jest zawarty w treści rzeczownika, użytego w wołaczu. Wyrazy: *synu! ojcie!* zależnie od tonu i okoliczności mogą wyrażać najrozmaitsze stany duchowe — przestrożę, rozkaz, upomnienie, uczucie smutku, żalu, tęsknoty, miłości, radości i t. p. — Wszystkie te stany duchowe możnaby wyrazić mniej lub więcej dokładnie w całych zdaniach; w wołaczu są one zaznaczone bardzo ogólnikowo, mamy tu jednak wyraźny obraz przedmiotu, do którego się ze swojemi uczuciami zwracamy. Obraz ten staje się dokładniejszy, o ile wołacz ma obok siebie wyrazy określające. Np.: *Matko Przenajświętsza! — Nieszczęśliwy zapaleńcze młody!*

§ 110. Niekiedy treść zdań całych mogą posiadać oddzielne wyrazy lub połączenia wyrazów, czyli wyrażenia. Np.: *Wojna! Wojna! — Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie!* Wyrazy te oznaczają tutaj nie oddzielne składniki myśli, lecz myśli całkowite, skończone, mają więc znaczenie nie oddzielnych części mowy, lecz równoważników zdań. Równoważniki te tak, jak wykrzykniki i wołacze, nie wyrażają właściwej sobie treści myślowej całkowicie i dokładnie i bywają wypowiedzane pod wpływem silnego działania najrozmaitszych uczuć. Wyrazy, naprzykład, *wojna! wojna!* oznaczają myśl, którą możnaby wyrazić w zdaniu: *wojna nadchodzi* lub *wojna wybuchła*; uczucia, jakie się z temi wyrazami łączą, mogą być najrozmaitsze, zależnie od okoliczności i osób, które je wypowiedzają, — mogą to być uczucia zgrozy i przerażenia, lęku i niepokoju lub radości i zapału.

## VI. ZDANIA NIEZUPEŁNE I URWANE.

§ 111. Zdania, w których myśl nie znajduje wszystkich, potrzebnych do jej oznaczenia wyrazów, nazywają się zdaniami niezpełnemi. Są to zdania z opuszczonem orzeczeniem lub podmiotem, albo z wyraźnie brakującemi drugorzędniemi częściami zdania. Np.: *Skąd mi ten żal niewczesny? = skąd mi przychodzi ten żal niewczesny? — Bóg swoje, czart swoje = Bóg robi swoje, czart robi swoje. — Pocóż się ludzi = pocóż się mam ludzi.*

§ 112. Zdania niezpełne używane bywają: 1) tak samo, jak równoważniki zdań, pod wpływem działania silniejszych wzruszeń. Np.: *Ja płactwo wpędzać! — krzyknął hrabia ze zdziwieniem; 2) dla nadania mowie zwięzłości i siły. Np.: Bóg swoje, czart swoje; 3) w zdaniach złożonych, gdzie opuszczonych części łatwo się domyśleć z treści innych zdań. Np.: *Gdy husarja ruszyła, pan Zagłoba, choć oddech miał krótki i tłoku nie lubił, skoczył przecie z innymi; 4) w rozmowie, o ile opuszczone części odpowiedzi same przez się narzucają się z treści zapytania. Np.: *Czy to wasze grunta, gospodarzu? — Jużci mojej!...***

§ 113. Zdanie rozpoczęte i urwane nazywa się zdaniem urwanem. Np.: *Widać za pokulę grzechu trzeba było... — Gdyby wiedziano, że ja, Jacek Soplica...*

Zdania urwane tak samo, jak równoważniki zdań, używane bywają pod wpływem działania silniejszych wzruszeń.

§ 114. Zdania niezpełne, choć niedokładnie, wyrażają nie tylko to, co zostaje w nich słowami wypowiedziane, lecz zawierają w sobie treść także tych części, które zostały w nich opuszczone, ozna-

czają więc myśl skończoną i całkowitą. Natomiast zdania urwane wyrażają tylko to, co jest w nich oznaczone; dlatego robią wrażenie czegoś nieskończonego, urwanego.

## ĆWICZENIA.

### I. ZNACZENIE FORM CZASOWNIKA.

#### 1. WIADOMOŚCI WSTĘPNE.

1. W podanym niżej urywku wskaż czasowniki. Suchy wiatr spalił już wielkie śniegi. Po śnieżnem panowaniu w głębokich lasach jeszcze się nie wyprostowały zeschnię trawy i zmartwiałe byliny. Blask słońca, wszystko z martwych wskrzeszający, tu i tam na nie przypada. Gdziekolwiek wpośród rudych porostów strumyczek wiosenny w nizinę się przesącza, tam żółtą smugą rodzina jaskrów wytryska. Z pomiędzy zeschniętych badyłów lśni tu i owdzie przyłasczka, podobna do barwy kwietniowych niebios.

2. Wskaż czasowniki czynne i nijakie.

Na jednej ziemi pszenica i kąkol rośnie. — Nie wrywa gospodarz dla chwastu pszenicy. — Siej pszenicę w błotko, a wyrośnie złotko. — Każdy ptak boi się klatki. — Każdy ptak ciągnie do swojego gniazda. — Rady dobrej nie słuchamy, aż kiedy cierpimy. — Rób dobrze, patrz końca. — Rzeka w góry nie popłynie. — Dobry rzemieślnik roboty się swojej nie wstydzi. — Dobry rzemieślnik z lada-czego coś dobrego uczyni.

3. Przepisz, podkreślając czasowniki czynne raz, a nijakie dwa razy.

Z nizinnych błot ciągną ze wszech stron ku Wiśle wody ociężałe. Bujają nad niemi błękitne ważki,

wielobarwne motyle i słupy komarów; najżywszą melodję życia wydzwania chyże skrzydło dzikiej kaczki; w wysokości obłoków unosi się dudnienie lotu bekasa; przerywa jasne powietrze pokrzyk czajki, a po chwiejnych trzcinach unoszą się z miejsca na miejsce stada szpaków gwarliwych.

4. W podanych niżej zdaniach zwróć uwagę na podmioty i końcówki czasowników, które się z temi podmiotami łączą.

Ja pracuję, ty pracujesz i on także pracuje. — Ja uważam, a czy ty uważasz? — On uważa. — Uczeń uważa. — Cieszę się twojem zdrowiem, a czy ty się cieszysz? — Zdrowie twoje cieszy mię. — Martwi mię twoja nieuwaga, a czy ty się nią martwisz? Ja się nią martwię. — Mile wspominam nasze zabawy, a czy ty je wspominasz? On je często wspomina.

5. Wskaż czasowniki i zwróć uwagę na formy osoby.

Śpiewak wita wasze strony: niechaj będzie pochwalony! Pokój z domem tym! Śpiewak wita w ojców wierze, a kto w dom go przyjmie szczerze, pieśń i Pan Bóg z nim! Pieśń ojczysta, narodowa, prosta, rzewna a surowa, jak nasz lud i czas; a więc w imię pieśni waszej, dziejów waszych i krwi waszej, witam, witam was! Lubię tylko powitanie, niech też po mnie tu zostanie ten jedyny ślad, byście rzekli: Tu przebywał, tutaj Janusz nam zaśpiewał i gdzieś ruszył w świat.

6. Wskaż czasowniki i zwróć uwagę, czy wszystkie one mają formy osoby.

Słońce krwawo zachodzi. — Zachodzące słońce rzuciło krwawe promienie. — Promienie zachodzącego słońca rzuciły krwawe blaski. — Słońce, zachodząc, rzuciło zdala krwawe blaski. — Słońce

zaczynało już zachodzić. — On lubił wspominać swej młodości czasy. — On często wspominał swej młodości czasy. — Wspominałem często swej młodości czasy. — Spędzałem nieraz całe wieczory, wspominając swej młodości czasy.

7. W zestawionych niżej szeregach słów zwróć uwagę na zachodzącą między nimi różnicę.

a) wspominam — wspominamy,

wspominasz — wspominacie,

(on) wspomina — (oni) wspominają;

b) (gwiazda) świeci — (gwiazdy) świecą,

(słowik) śpiewa — (słowiki) śpiewają,

(strumień) szemrze — (strumienie) szemrzą.

8. Przepisz, podkreśl słowa i wskaż formy osoby i liczby.

Wiatr smutnie szumi w gałązkach olszyny. — Wiatr, szumiąc, poruszał zlekka gałązki olszyny. — Wiatr przestał szumieć, niebo się wypogodziło, zaświeciły gwiazdy. — Zachodzące gwiazdy powoli gasły na szarzącym sklepieniu niebieskiem. — Patrzyliśmy na wschodzący księżyc. — Księżyc, wschodząc, oświecił rozległą równinę. — Przebiegłem wzdłuż i wszerz tę rozległą równinę.

9. Przyjrzyj się zestawionym niżej czasownikom i zwróć uwagę na zachodzące między nimi różnice. Jakie formy mają czasowniki, umieszczone w pierwszej kolumnie i jakie formy znajdujemy w czasownikach drugiej i trzeciej kolumny?

Wiatr szumi. — Szumiący wiatr — szumiącego wiatru...

Liście opadają. — Opadające liście — opadających liści...

Kwiaty zwiędły. — Zwiędłe kwiaty — zwiędłych kwiatów...

Zimno mrozi. — Mrożące zimno — mrożącego zimna...

Deszcz pada. — Padający deszcz — padającego deszczu...

W jaki sposób odmieniają się czasowniki: *szumiący (wiatr), opadające (liście), zwiędłe (kwiaty)*?

10. W związku z podanymi niżej słowami utwórz imiesłowy przymiotne, według wskazanego wzoru:

- a) Światło *gaśnie*, — *Gasnące* światło.  
 Zmrok *zapada*, —  
 Las *ciemnieje*, —  
 Mgły *powstają*, —  
 Strumień *szemrze*, —
- b) Kwiat *więdnije*, *zwiędł*. — *Zwiędły* kwiat.  
 Gałąź *schnie*, *uschła*, —  
 Pień *próchnije*, *spróchniał*, —  
 Włos *bieleje*, *zbielał*, —
- c) *Przeczytałem* książkę, — *Przeczytana* książka.  
*Napisałem* list, —  
*Zaprosiłem* gości, —  
*Zamknąłem* okno, —  
*Otworzyłem* drzwi, —

11. W podanych niżej imiesłowach przymiotnych wskaż przyrostki:

- |                             |                         |
|-----------------------------|-------------------------|
| a) <i>pachnący</i> kwiat    | b) <i>zwiędły</i> kwiat |
| <i>rozwijający się</i> liść | <i>zeschły</i> liść     |
| c) <i>ścięty</i> kwiat      | d) <i>zerwany</i> kwiat |
| <i>zmięty</i> liść          | <i>zdeptany</i> liść    |
| e) <i>skrecony</i> liść.    |                         |

Zapomocą jakich przyrostków tworzymy imiesłowy przymiotne?

12. Wskaż imiesłowy przymiotne.

Wszystkie wody wiślańskie, zaprawne wysaną z głębin ziemi solą lub siarką, żelazem lub prze-

różnemi szczaw\*) odmianami, spływają od wielkich gór po jednoskłonie północnym w zamglone polskie równiny. Z lasów i z pomiędzy gór skręca się Wisła na wschód wielkim łukiem i dąży w swój żłób podunajcowy, leżący w piaszczystych wybrzeżach między pszennymi glinami sandomierskiej i lubelskiej ziemi. Wznoszą się nad jej wartem wzorzyste dąbrowy, zaścietające płaskowzgórza i zbocza, wygrzane w słońcu, koralowe od berberysu, pachnące jałowcem i macierzanką. Szeroko rozwała się Wisła wpoprzek wielomilowych piaszczystych przestworów, w których jednostajnej, mglistej głuszy śpią zagrzebane pod działkami ziemniaków i owsa, lichego żyta i tatarski — maciejowickie i wawerskie, raszyńskie i grochowskie pola. (Według Żeromskiego).

13. Przepisz, podkreślając imiesłowy przymiotne.

Rozciągają się nad jej połyskliwą falą wilgotne łągi, bogatym rok rocznie utłuszczone namulem i same się białą koniczyną zasiewające. Pieni się gościniec główny wielkiej rzeki w wiaduktach mostów z kamienia i żelaza u stóp miasta Warszawy, stolicy wolności świata, gdzie się ukrywał, wił i przeżył olbrzymi zamysł wysiłu wielkiego plemienia, sztuką w chwili nieszczęśliwej w żelazne potrzaski schwytny. Wśród kęp, okrytych chróstem, i ostrowów, zdawna zarosłych dębem i topolą, a w głębokiem rozsianych korycie, odchodzi w dal połyskliwe zwierciadło wodne. Przeglądają się w głębinie Wisły stare miasta o sławie zagasłej. Dalej, ujęła w łamy, zaopatrzona w ochronne nasypy, wtłoczona w łożysko, rok rocznie prostowane i pogłębiane, żywi Wisła posłusznie siedem portów handlowych i płynie równo a cicho. (Według Żeromskiego).

\*) Szczawa = źródło mineralne.

14. W podanem niżej zestawieniu zwróć uwagę na formy czasownika, wyróżnione tłustym drukiem, i zastanów się, na czym polega między nimi różnica.

**Zachodzące słońce świeciło.** — **Słońce, zachodząc, świeciło.**

Czem jest wyraz *zachodzące*? Czy imiesłów przymiotny odmienia się? Według osób, czy przypadków? A czy wyraz *zachodząc* odmienia się? Z jakim wyrazem łączy się imiesłów przymiotny *zachodzące* i z jakim wyrazem wiąże się wyraz *zachodząc*?

Co oznacza wyraz *zachodząc*, cechę czy przedmiot? A co oznacza wyraz *świeci*, przedmiot, czy cechę? Więc na czyją cechę wskazuje wyraz *zachodząc*?

Jak się nazywają wyrazy, oznaczające cechy cech? Więc znaczenie jakiej części mowy ma wyraz *zachodząc*?

15. W związku z podanymi słowami utwórz imiesłowy przysłowne według wskazanego wzoru:

- |                             |                       |
|-----------------------------|-----------------------|
| a) piszę — pisząc           | b) zebrał — zebrawszy |
| słyszę —                    | wziął —               |
| widzę —                     | ukrył —               |
| patrzę —                    | schował —             |
| mówię —                     | zamknął —             |
| c) przyszedł — przyszedłszy |                       |
| przybiegł —                 |                       |
| przyniósł —                 |                       |
| przywiózł —                 |                       |
| usiadł —                    |                       |

Zapomocą jakich przyrostków tworzymy imiesłowy przysłowne?

Wskaż imiesłowy przysłowne.

Chcąc widzieć, trzeba dobrze patrzeć. — Słuchając, uczymy się rozkazywać. — Pracując wytrwale, po-

konywamy trudności. — Znalazłszy szczęście, nie skąpo dla innych. — Poznawszy błąd, staraj się poprawić.

16. Przepisz, podkreślając imiesłowy przysłowne.

Kto, patrząc, nie widzi, ten źle patrzy. — Kto, słuchając, nie słyszy, ten źle słucha. — Szanując innych, uczymy się szanować samych siebie. — Sumiennie wykonywając cudze rozkazy, sami uczymy się rozkazywać. — Kto, śpiewając, się modli, ten dwa razy się modli. — Spotkawszy bliźniego, nie opuszczaj go w biedzie. — Rozpoczynaj pracę, poleciwszy się Bogu. — Zdobywszy wiedzę, staraj się oddać ją dla dobra innych.

17. Czynności i stany, oznaczone w podanych niżej słowach, oderwij od przedmiotów, z którymi się one łączą, i nazwij je oddzielnie od tych przedmiotów, według wskazanego wzoru:

Ptaka *śpiewa* — *śpiewanie, śpiewać.*

Ptaka *lata* —

Ryba  *pływa* —

Człowiek *chodzi* —

Człowiek *myśli, pracuje, walczy...* --

Znaczenie jakich części mowy mają wyrazy: *śpiewanie* : *śpiewać*, *latanie* : *latać* i t. d.?

Czy rzeczowniki: *śpiewanie, latanie, pływanie, chodzenie...* odmieniają się według przypadków?

Przedeklinuj rzeczownik *śpiewanie*.

A czy rzeczowniki: *śpiewać, latać, pływać, chodzić...* odmieniają się?

18. Użyj w formie bezokoliczników podane niżej czasowniki:

Piszę—rysuję—czytam. — Stoję—siedzę—leżę. —

Mówię—śpiewam.—Patrzę—słucham—widzę—słyszę.

Niosę—wiozę. — Piekę—tłukę. — Strzegę—strzyżę.

Jakie zakończenia mają bezokoliczniki polskie?

19. Przepisz, podkreślając bezokoliczniki.

Żyć to pracować. — Cierpieć dla ludzi jest cnotą. — Lepiej zyskać setnego przyjaciela, niż pierwszego nieprzyjaciela. — Ludzka rzecz błądzić. — Próżno po czasie żałować. — Bogu się przeciw trudno. — Chcieć a nie móc to piekło. — Cierpieć z drugimi lżej. — Błąd uznać krok do cnoty. — Dobrym być człowiekiem to zaszczyt najpierwszy.

20. Wskaż czasowniki i zwróć uwagę, czy mają one formę słowa, imiesłowu przymiotnego, imiesłowu przysłówne, czy bezokolicznika.

Gdy śniegi, spalone na wielkogórach marcowym halnym wiatrem, ruszają, nabrzmiewają od wirów spienionych szumne skalne potoki i podgórskie ruczaje. Lody, okrywające szerokie Wisły rozlewisko, kruszeją i pękają. Pędzące wody coraz wyżej wynoszą na sobie zmurszałą skorupę lodową. Słychać wówczas trzask i szum tafli, które druzgocą się wzajem, widać wywracanie się ich wspak i na nice, zanurzanie jednych przez drugie, gonitwy i walki płyt, wegnanych przez wart, pędzący na miejsca płytkie, gdzie tworzą zwały i pokłady rozległe. Masa wód wyrzuca się z brzegów i zalewa niziny. Powtórę, gdy jasne słońce i ciepłe dżdże napełnią mleczem kłosa pszeniczne, żytnie i jęczmienne, ledwie z szypulek wychodzące, wznoszą się znowu i szaleją bujnie świętojańskie wody. Drzewa obciążone nadmiarem śliw, grusz i jabłek, rozdziera i unosi bystra woda. Można widzieć, jak mrowie ludzkie, przez trwogę z setki nizinnych siół przygnane w ostatnim terminie podnoszenia się fal, ostatkiem sił zwozi, znosi i sypie piasek i żwir, zasłaniając rodzime niziny. I można widzieć, jak rybak beztroskliwy, siedząc we widłach głowicy wierzby rosochatej, łapie podrywką okonie i płocie, pluskające się żwawo

w łanie przebogatej, dorodnej pszenicy, po bujne a ledwie rozwinięte kłosa zalanej zmulonemi mętami. (Według Żeromskiego).

21. Przepisz, podkreślając słowa, bezokoliczniki, imiesłowy przymiotne i przysłówne.

Gdy w południowych krakowskich stronach przegrzewać pocznie dłużej słońce bardziej radosne, a na północnej, zimnej połaci Wisły wciąż jeszcze stoją lody grube; w powyginanem jej korycie nowa się wszczyną burza. Mnóstwo martwych odnóg, płytkich, stojących jeziorzysk, poprzegradzanych łąchami, wciąż na nowo tworzące się drogi wodne i strumienie, niezmierna nierówność dna sprawiają, iż tafle kry, pędzonej nurtem wzburzonym, wypchnięte pod pokrywą lodową, napierane jedne przez drugie, tworzą wielki poprzeczny wał, zatamowujący odpływ niewyczerpanego potoku wód. Wielkim wybuchem rzuca się zastawiona Wisła poza swe szerokie łóżysko, zrywa brzegi, wlewa na niziny z dzikim pędem, zasypując je piaskiem i zanosząc mułem. Mnóstwo siedzib ludzkich staje pod wodą. (Według Żeromskiego).

## 2. SŁOWO.

22. Zastanów się, na czym polega różnica między słowami, zestawionemi w podanych niżej szeregach:

*Piszesz — pisałbyś! pisz!*

*Czytacie — czytalibyście! — czytajcie!*

Co wyraża osoba mówiąca przez formy: *piszesz? czytacie?*

Co chce powiedzieć osoba mówiąca, gdy używa form: *pisałbyś! czytalibyście!?*

23. Wskaż słowa i określ ich tryb.

Nie nuć triumfu przed bitwą! — Nie opuszczaj przyjaciół w nieszczęściu. — Powstań, nie płacz, nie

rozpaczaj! — Człowiek strzela, Pan Bóg kule nosi. Człowiek mierzy, Pan Bóg uderzy. — Nie czyni drugiemu, co tobie niemiłe. — Świeć przykładem, jaśniej cnotą! — Oby ci nieba zawsze pomagały! — Zaszli- byście kiedy do mnie! — Prosiłbym cię o coś bar- dzo, ale nie śmiem. — Gdybyście mieli wiarę i wolę, działalibyście wiele dobrego. — Módl się i pracuj!

24. Przepisz, podkreśl słowa i oznacz ich tryby. Wielki przestwór zajmuje Wisły dorzecze. Ponad brzegami jej dopływów orze i sieje, kosi i żnie jeden jedyny lud. Nad niemym głosem jej strumieni roz- brzmiewa żywy gwar mowy tej samej przez tysiąc lat, tej samej ponad głównym ich nurtem i nad wszyst- kiemi źródłami, tej samej w górach Śląska, w ska- łach Tatr, nad ssącemi włóknami, które sięgają do źródeł Odry, Dniepru i Niemna, tej samej w dolinach i na płaszczynach, tej samej nad Nogatem i nad Wisłą Śmiałą\*) — i ponad morzem... Bądź pozdro- wiona, przenajdroższa ziemię naszą, którą czciliśmy miłością bezdenną, gdyś była pod otchłaniami wód niewoli! Bądź pozdrowiona teraz i o każdej porze mową tysiącletnią i na wieki wieków świętą!

(Żeromski).

25. Zastanów się, na czem polega różnica między słowami, zestawionymi w przytoczonych niżej szere- gach. Wskaż osobę podmiotu i zwróć uwagę, jak się ona zachowuje wobec czynności lub stanu orzeczenia.

*Matka pieści syna — Matka jest pieszczona przez syna.*

*Matka całuje syna — Matka jest całowana przez syna.*

*Matka kocha syna — Matka jest kochana przez syna.*

28. Wskaż stronę czynną i bierną.

Nauka łokciem się nie mierzy. — Nauka sławę nieśmiertelną daje. — Bajek radzi słuchają ludzie. —

\*) Nogat i Wisła Śmiała — ramiona Wisły, wpadające do morza.

Dobremi chęciami piekło jest brukowane. — Kto, rano wstaje, temu Pan Bóg daje. — Kto kocha i sza- nuje ludzi, ten sam bywa kochany i szanowany. — Nieodrazu Kraków został zbudowany. — O co nie dbamy, to prędko zapominamy. — Co zostało za- niedbane, prędko bywa zapomniane.

27. W zestawionych niżej zdaniach wskaż pod- miot i orzeczenie i zwróć uwagę, jaki jest między- niemi stosunek: czy podmiot sam wykonywa czyn- ność lub sam ulega stanowi, oznaczonemu w orze- czeniu, czy też tylko doświadcza skutków tej czyn- ności lub stanu?

*Matka myje dziecko. — Dziecko myje się.*

*Żołnierz bronił miasta. — Żołnierz bronił się dzielnie.*

*On uratował tonącego. — On uratował się.*

28. Wskaż stronę słów.

Zimowe zamieci zawalają drogi. — Stoczyła się krwawa bitwa. — Broniliście się dzielnie. — Kobiety zalewały się łzami. — Zakryj się płaszczem! — W polu koncert wieczorny ledwie jest zaczęty. — Chłopiec siadł na ziemi. — On nigdy nie widział się w lustrze. — Wszyscy się uśmiechali z radości. — Ojciec mój był przez wszystkich szanowany. — Nic nie działa się bez jego rady.

29. Przepisz, podkreśl słowa i oznacz ich strony.

Ptactwo skryło się w lasy. — Nagle wichry zwarły się, porwały się wpoły, borykają się. — Myśliwy spotkał się ze zwierzem. — Rzecz była zgóry dobrze obmyślana. — Znowu ku lubym przedmiotom myśl pędzę. — Uczyłem się dniami całami. — Nauka łok- ciem się nie mierzy. — Chłopiec siadł na ziemi i oparł się o ścianę.

30. W zestawionych niżej zdaniach wskaż słowa, i zwróć uwagę, na czem polega różnica w ich zna- czeniu.

Przed chwilą *mieliście* lekcję arytmetyki. — Teraz *macie* lekcję języka polskiego. — Za godzinę *będziecie* mieli lekcję geografji. — Wczoraj *była* pogoda. — *Dziś jest* dzień wietrzny i pochmurny. — *Może jutro będzie* pogoda.

31. Wskaż słowa i określ ich czas.

Gromada przycichła i kołem rozsiadła się znowu. Opowiadający umilkł z wyrazem bólu na twarzy. — Z nudy rozważać zacząłem miny i mowy ludzi, siedzących za stołem. — Gospodarz wziął mię za rękę i przez wschody zawiódł do izby. — Przyjaciel przyjaciela rad widzi. — Nie mam czasu nie czytać. — Z zaciekawieniem słuchamy tego opowiadania. — Dowiesz się o tem wszystkim z książek w swoim czasie. — Nieraz ci troski głowę zakłopotają. — Drzewa zrzucały już były pożółkłe liście i suchymi sterczały gałęzmi. — Stary słup dębowy pochylił się, bo już był wygnił do połowy.

32. W zestawionych niżej zdaniach wskaż słowa i zastanów się, na czem polega między nimi różnica i czy dotyczy ona osoby, trybu, strony, czasu, liczby?

Podróżny *grzał* sobie ręce przy ogniu. — Podróżny *ogrzał* sobie ręce przy ogniu.

Czem się różnią słowa *grzał* i *ogrzał*?

33. Wskaż słowa i określ ich postać.

Pociąg się opóźniał. — Pociąg się opóźnił. — Wuj obdarzył mię książką. — Zasuszyłem kwiaty do zielnika. — Zasuszam kwiaty do zielnika. — Zmówiłem pacierz i płakałem. — Jam wszystko znalazł, obejrzał, obchodził. — Całą noc przesiedziałem w polu.

34. Przepisz, podkreśl słowa i oznacz ich czas i postać.

Zboża żółkną. — Mrok gęstniał. — Ogień dogasał. — Słońce ostatnich kresów nieba dobiegało. — Statek pędził ku ziemie i ona śpieszyła na jego spotkanie. Po wszystkich izbach panował ruch wielki. — Mrok szarzeje. — Pieśń cichnie. — Kwiaty więdną. — Zorze zbladły zupełnie. — Zrana spadł deszcz rzęśisty. — Ziemia po nocnym deszczu wyschła. — Zapadł mrok i na niebie zabłysły pierwsze gwiazdy.

35. Wskaż słowa i określ ich osobę, liczbę, tryb, stronę, czas i postać.

Dałbyś pokój tym żartom! — Przestałbyś mię dręczyć! — Rób wszystko z rozwagą! — Wygraj w polu, a wygrasz i w sądzie. — Łzy nauczą cierpieć i widzieć brata w człowieku. — Wilki byłyby nas napewno pożarły. — Któżby nie usłuchał tak rozumnego doradcy! — Chodźcie ze mną wszyscy! — Dzieci wybuchnęły głośnym śmiechem.

### 3. IMIESŁOWY I BEZOKOLICZNIK.

36. Zwróć uwagę na zestawione niżej bezokoliczniki i zastanów się, na czem polega różnica w ich znaczeniu

- a) uczyć — uczyć się — być uczonym
- myć — myć się — być mytym
- bronić — bronić się — być bronionym;
- b) spotkać — spotkać się
- bić — bić się.

37. Na czem polega różnica w znaczeniu zestawionych niżej bezokoliczników:

- pisać — napisać czytać — przeczytać
- uczyć się — nauczyć się rysować — narysować
- opowiadać — opowiedzieć zbierać — zebrać.

38. Wskaż bezokoliczniki i określ ich stronę i postać. Zapalić ogień na pobojuwisku i tu mi wzięte przyprowadzić jeńce! — Chciałbym objąć te błękity! —



Mógłbym ci zrobić spowiedź ogólną życia mojego. Przychodzę i przepraszać i razem dziękować. — Bóg raczył lekarstwo jedyne objawić: poprawić się potrzeba było. — Na błoniach tych miała się stoczyć krwawa bitwa. — Rozkazy miały być spełnione szybko i dokładnie.

39. Zwróć uwagę na zestawione niżej imiesłowy przysłowne i wskaż różnice w ich znaczeniu.

- a) siedząc — usiadłszy      pisząc — napisawszy  
czytając — przeczytawszy    myjąc — umywszy;
- b) zwalczwszy — zostawszy zwalczonym  
nauczywszy — nauczywszy się  
spotkawszy — spotkawszy się;
- c) będąc zwalczanym — zostawszy zwalczonym  
będąc cenionym — zostawszy ocenionym.

40. Wskaż imiesłowy przysłowne i określ ich stronę, postać i czas.

Gospodarz, prace skończywszy rolnicze, na spoczynek powraca. — Przeplłynawszy morze, utonął na Dunajcu. — Szanując innych, uczymy się szanować siebie. — Pracując wytrwale, zaprawiamy i hartujemy swoją wolę. — Poznaawszy swój błąd, staraj się poprawić.

41. Przepisz, podkreśl bezokoliczniki i imiesłowy przysłowne i oznacz ich stronę i postać, a w imiesłowach także czas.

Żyć to pracować. — Trudniej dzień dobrze przeżyć, niż napisać księgę. — Wielkiem jest szczęściem zasłużyć na miłość i uznanie swych ziomków. — Dobrze posławszy, dobrze się wyśpisz. — Starzejąc się, człowiek się uczy. — Chcąc człowieka poznać, trzeba z nim zjeść beczkę soli. — Chcąc poznać swoją wartość, trzeba innych umieć cenić. — Łatwo być pokonanym, trudniej zwyciężyć. — Zostawszy zwalczonym, nie trać na duchu!

42. Zwróć uwagę na zestawione niżej imiesłowy przymiotne i zastanów się, na czym polega różnica w ich znaczeniu.

- a) piszący — pisany      b) pisany — napisany  
szanujący — szanowany    czytany — przeczytany  
kochający — kochany    zwalczany — zwalczony;
- c) wędnący — zwiędły  
schnący — zeschnły  
żółknący — żółkły.

43. Przedeklinuj: *kwitnące miasto; zwiędły kwiat; ścięta lipa.*

44. Wskaż imiesłowy przymiotne.

Czas utracony nigdy się nie wróci. — Zaniedbane nauki w młodości, pożałujesz w starości. — Darowanemu koniowi nie patrzą w zęby. — Łatwo poznać farbowane lisy. — Zwiędły kwiat chyli głowę. Zeschnły liść łatwo się kruszy. — Wybująły kłos często bywa pusty. — Kochające dzieci nie smucą rodziców.

45. Przepisz, podkreśl imiesłowy przymiotne i oznacz ich stronę, postać i czas.

Odgrzewane żarty nudzą. — Ziarno, w dobrą glebę rzucone, wydaje plon obfity. — Czas ubiegły nigdy się nie wróci. — Wyświadczonych dobrodziejstw nie wypominaj, doznane przysługi pamiętaj! — Pocieszaj cierpiących, wspomagaj potrzebujących!

46. Wskaż słowa, bezokoliczniki, imiesłowy przymiotne i przysłowne i określ ich formy.

W dzikim ostępie, zapomniawszy o łowach, usiadłem na kępie; a wkoło mnie srebrzył się tu mech siwobrody, zlany granatem czarnej zgniecionej jagody, a tam się czerwieńczyły wrzosiste pagórki strojne w brusznicę, jakby w koralów paciorki. Wokoło

była ciemność: gałęzie u góry wisały, jak zielone gęste, niskie chmury. Na dole, jak ruiny miast: tu wywrót dęba wysterka z ziemi nakształt ogromnego zręba; na nim oparte, jak ścian i kolumn oblamy, tam gałęziste kłody, tu wpół zgniłe tramy, ogrodzone parkanem traw. W środek tarasu zajrzeć straszno: tam siedzą gospodarze lasu — dziki, niedźwiedzie, wilki; u wrót leżą kości napół zgryzione jakichś nieostrożnych gości.

47. Przepisz, podkreśl słowa, bezokoliczniki, imiesłowy przymiotne i przysłówne i oznacz ich formy.

Czasem wymkną się w górę przez trawy zielone, jakby dwa wodotryski, dwa rogi jelenie, i miganie między drzewa zwierz żółtawym pasem. I znowu nic nie słysząc... Dzięcioł na jedlinie stuka zlekka i dalej odlatuje, ginie... Bliżej siedzi wiewiórka, orzech w łapkach trzyma, gryzie go. Dostrzegłszy gościa, skacze gajów tanecznica z drzew na drzewa, miga się, jako błyskawica, nakoniec w niewidzialny otwór pnia przepada.

## II. OPIS FORM CZASOWNIKA.

### 1. CZAS TERAŹNIEJSZY.

48. Przypatrz się podanym niżej wzorom czasu teraźniejszego i zwróć uwagę, czy wszystkie one mają jednakowe końcówki.

#### Liczba pojedyncza.

1 os. pisz-ę	widz-ę	słuch-am	umi-em
2 — pisz-esz	widź-isz	słuch-asz	umi-esz
3 — pisz-e	widź-i	słuch-a	umi-e.

#### Liczba mnoga.

1 os. pisz-emy	widź-imy	słuch-amy	umi-emy
2 — pisz-ecie	widź-icie	słuch-acie	umi-ecie
3 — pisz-ą	widz-ą	słuch-a-ją	umi-e-ją.

Czy wszystkie słowa polskie mają jednakową odmianę w czasie teraźniejszym?

Ile odmian rozróżnić należy w konjugacji czasu teraźniejszego?

49. Wymień po kilka słów każdej konjugacji i odmień je w czasie teraźniejszym.

50. Wskaż słowa i określ, według jakiej konjugacji każde z nich się odmienia.

Chwała za cnotą idzie. — Jedna jaskółka nie przynosi wiosny. — Złe zielsko prędko rośnie. — Lękliwa wrona i krzaka się lęka. — Cudzą szkodą nikt się nie bogaci. — Skryte szczęście za cnotliwym chodzi.

51. Przepisz, podkreśl słowa i oznacz ich konjugację.

Próżną chwałą mądry gardzi. — Między cierniem kwitną róże. — Dobry gospodarz nigdy nie próżnuje. Złe oczy wszystko krzywo widzą. — Szczęście trzyma z odważnymi. — Dobre słowo stoi za datek. — Zgoda buduje, niezgoda rujnuje. — Każda rzecz ma dwie strony. — Przed jednym chartem ucieka sto zajęcy.

52. W przytoczonych niżej wzorach odmiany czasu teraźniejszego, przyjrzyj się tematom i zwróć uwagę, czy ulegają one wymianom, czy też pozostają bez zmiany.

#### Liczba pojedyncza.

1. rw-ę	strzeg-ę	plot-ę	ściel-ę	pisz-ę
2. rwi-esz	strzeż-esz	pleci-esz	ściel-esz	pisz-esz
3. rwi-e	strzeż-e	pleci-e	ściel-e	pisz-e.

#### Liczba mnoga.

1. rwi-emy	strzeż-emy	pleci-emy	ściel-emy	pisz-emy
2. rwi-ecie	strzeż-ecie	pleci-ecie	ściel-ecie	pisz-ecie
3. rw-ą	strzeg-ą	plot-ą	ściel-ą	pisz-ą.

53. Przyjrzyj się wzorom, podanym w zadaniu poprzednim i zwróć uwagę, w ilu postaciach występują w odmianie czasu teraźniejszego tematy słów zmienno-tematowych.

W formach jakich osób występuje każdy z wymieniających się tematów?

54. W podanych niżej wzorach odmiany czasu teraźniejszego, przyjrzyj się tematom i zwróć uwagę, czy ulegają one wymianom, czy też pozostają bez zmiany.

Liczba pojedyncza.

1. kosz-ę	susz-ę	groź-ę	praż-ę
2. koś-isz	susz-ysz	groź-isz	praż-ysz
3. koś-i	susz-y	groź-i	praż-y.

Liczba mnoga.

1. koś-imy	susz-yimy	groź-imy	praż-yimy
2. koś-icie	susz-yicie	groź-icie	praż-yicie
3. kosz-ą	susz-ą	groź-ą	praż-ą.

W ilu postaciach występują w odmianie czasu teraźniejszego tematy słów zmienno-tematowych konjugacji *e-isz*?

Jakim formom jest właściwy każdy z wymieniających się tematów?

55. W podanych niżej wzorach czasu teraźniejszego przyjrzyj się tematom i zwróć uwagę, czy ulegają one wymianom, czy też pozostają bez zmiany.

Liczba pojedyncza.

1. czyt-am	śłuch-am	umi-em	śmi-em
2. czyt-asz	śłuch-asz	umi-esz	śmi-esz
3. czyt-a	śłuch-a	umi-e	śmi-e.

Liczba mnoga.

1. czyt-amy	śłuch-amy	umi-emy	śmi-emy
2. czyt-acie	śłuch-acie	umi-ecie	śmi-ecie
3. czytaj-ą	śłuchaj-ą	umiej-ą	śmiej-ą.

W ilu postaciach występują w odmianie czasu teraźniejszego tematy słów konjugacji *am-asz, em-esz*?

W jakich formach występuje każdy z wymieniających się tu tematów?

56. Wskaż w zestawionych niżej zdaniach formy słowa *jestem*, zwróć uwagę na jego końcówki i przyjrzyj się, czy zawsze występują w połączeniu ze słowem.

Ja *jestem* — Jam *jest*.

Ty *jestes* — Tyś *jest*,

Czy *jestem* odważny? — Czym odważny?

*Jestem* odważny. — Odważnym *jest*.

Czy *jestes* sprawiedliwy? — Czyś *jest* sprawiedliwy?

*Jestes* sprawiedliwy. — Sprawiedliwym *jest*.

57. Zwróć uwagę, jakie formy może przybierać słowo *jestem*.

Chociaż *jestem* głodny, zawsze mi wesoło = Chociaż *jestes* głodny, zawsze mi wesoło. — Chociaż *jestes* winien, przebaczam ci = Chociaż *jestes* winien, przebaczam ci. — Weseli *jestes*my, bo *jestes*my zdrowi = Weseli*śmy*, bo*śmy* zdrowi. — Usłużni *jestes*cie, bo *jestes*cie grzeczni = Usłużni*ście*, bo*ście* grzeczni. — Daj mi *jeść*, bo *jestem* głodny — Daj mi *jeść*, bo*m* głodny. — Nie wiesz, co mówię, bo *jestes* nieuważny = Nie wiesz, co mówię, bo*m* nieuważny.

58. Przepisz i podkreśl formy czasu teraźniejszego słowa *jestem*.

Kochani*ście* sąsiedzi i przyjaciele. — Kochamy was, bo*ście* uczciwi i uczynni. — Odważni*ście* i dzielni. Musimy zwyciężyć, bo*śmy* gotowi na wszystko. — Cóżem ci winien? — Winiem ci wdzięczność. — Gotówem ci służyć we wszystkim.

## 2. TRYB ROZKAZUJĄCY I IMIESŁÓW WSPÓŁCZESNY.

59. W podanych niżej słowach wyodrębnij temat czasu teraźniejszego i utwórz tryb rozkazujący, według wskazanego wzoru:

Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Tryb rozkazujący:
a) niosę : niesiesz	nios- : nieś-	nieś! nieś-cie!
plotę : pleciesz	—	—
biorę : bierzesz	—	—
myję : myjesz	—	—
piszę : piszesz	—	—
Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Tryb rozkazujący:
b) palę : palisz	pal-	pal! pal-cie!
gonię : goniśz	—	—
patrzę : patrzysz	—	—
piszczę : piszczysz	—	—
poszczę : pościsz	poszcz- : pość-	pość! pość-cie!
siedzę : siedzisz	—	—
młóczę : młócisz	—	—

Od czego się tworzy tryb rozkazujący w konjugacji *ę-esz*, *ę-isz*?

60. W podanych niżej słowach wyodrębnij temat czasu teraźniejszego i utwórz tryb rozkazujący, według wskazanego wzoru:

Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Tryb rozkazujący:
a) opowiadam : opowiadają	opowiad- : opowiadaj-	opowiadaj!
czytam : czytają	—	—
słucham : słuchają	—	—
kocham : kochają	—	—
b) umiem : umieją	um'- : umiej-	umiej! umiej-cie!
rozumiem : rozumieją	—	—
śmiem : śmieją	—	—

Od czego się tworzy tryb rozkazujący w konjugacji *am-asz*, *em-esz*?

61. Przyjrzyj się podanej niżej odmianie i zwróć uwagę na sposób tworzenia trybu rozkazującego.

Liczba pojedyncza.		
1. —	—	—
2. pisz!	ciągn-ij!	siedź!
3. niech(aj) pisze!	niech ciągni-e!	niech siedź-i!
Liczba mnoga.		
1. pisz-my	ciągn-ijmy!	siedź-my!
2. pisz-cie!	ciągn-ijcie!	siedź-cie!
3. niech(aj) piszą!	niech ciągn-ą!	niech siedz-ą!
Liczba pojedyncza.		
1. —	—	—
2. spojrz-yj	czytaj!	umiej!
3. niech spojrz-y!	niech czyt-a	niech umi-e!
Liczba mnoga.		
1. spojrz-yjmy	czytaj-my!	umiej-my!
2. spojrz-yjcie!	czytaj-cie!	umiej-cie!
3. niech spojrz-ą!	niech czytaj-ą!	niech umie-ją!

62. W podanych niżej słowach wyodrębnij temat czasu teraźniejszego i utwórz imiesłów współczesny, według wskazanego wzoru:

Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Imiesł. współcz.
a) niosę : niesiesz	nios- : nieś-	nios-ąc -(y)
plotę : pleciesz	—	—
wiozę : wieziesz	—	—
piszę : piszesz	—	—
piję : pijesz	—	—
b) widzę : widzisz	widz- : widz-	widz-ąc -(y)
siedzę : siedzisz	—	—
młóczę : młócisz	—	—
kręcę : kręcisz	—	—
patrzę : patrzysz	—	—
suszę : suszysz	—	—

Od czego tworzy się imiesłów współczesny w słowach konjugacji *ę-esz*, *ę-isz*?

63. W podanych niżej słowach wyodrębnij temat czasu teraźniejszego i utwórz imiesłów współczesny, według wskazanego wzoru:

Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Imiesł. współcz.:
a) czytam : czytają	czyt- : <i>czytaj-</i>	<i>czytaj-ąc</i> -(y)
słucham : słuchają	—	—
chowam : chowają	—	—
zrywam : zrywają	—	—
b) umiem : umieją	um'- : <i>umiej-</i>	<i>umiej-ąc</i> -(y)
śmiejem : śmieją	—	—

(Od czego się tworzy imiesłów współczesny w słowach konjugacji *am-asz*, *em-esz*?)

64. Utwórz imiesłów współczesny — przymiotny i przysłowny — i zwróć uwagę, jakie przybiera przyrostki.

a) łamię : łamiesz	łamiąc	łamiący, -a, -e
dmę : dmiesz	—	—
tnę : tniesz	—	—
wiozę : wiesziesz	—	—
b) widzę : widzisz	widząc	widzący, -a, -e
patrzę : patrzysz	—	—
słyszę : słyszysz	—	—
siedzę : siedzisz	—	—
c) czytam : czytają	czytając	czytający, -a, -e
opowiadam : opowiadają	—	—
słucham : słuchają	—	—
d) umiem : umieją	umiejąc	umiejący, -a, -e
śmiejem : śmieją	—	—
e) wiem : wiedzą	—	—
jem : jedzą	—	—

### 3. IMIESŁÓW CZYNNY, PRZESZŁY I ZAPRZESZŁY, IMIESŁÓW BIERNY I BEZOKOLICZNIK.

65. W podanych niżej słowach wyodrębnij tematy czasu teraźniejszego i tematy bezokolicznika.

Czas teraźniejszy:	Temat czasu teraźn.:	Bezokolicznik:	Temat bezokol.:
a) myję : myjesz	myj-	myć	my-
piszę : piszesz	pisz-	писаć	pisa-
biorę : bierzesz	bior- : bierz-	brać	bra-
sieję : siejesz	siej-	siać	sia-
b) widzę : widzisz	widz- : widz-	widzieć	widzie-
suszę : suszysz	susz-	suszyć	suszy-
młóczę : młócisz	młóc- : młóć-	młócić	młóci-
c) czytam : czytają	czyt- : czytaj-	czytać	czyta-
słucham : słuchają	słuch- : słuchaj-	słuchać	słucha-
d) umiem : umieją	um'- : umiej-	umieć	umie-

Czy bezokoliczniki mają ten sam temat, co czas teraźniejszy?

66. Zwróć uwagę na tematy, bezokolicznika, imiesłowu czynnego, przeszłego i zaprzeszłego i imiesłowu biernego.

*my-ć* : *my-ł* : (u) -*my-wszy* : *my-ty*  
*pisa-ć* : *pisa-ł* : (na) -*pisa-wszy* : *pisa-ny*  
*bra-ć* : *bra-ł* : (za) -*bra-wszy* : *bra-ny*.

67. W podanych niżej imiesłowach przeszłych czynnych zwróć uwagę na przyrostki, zapomocą których tworzą się one od tematu.

bra-ł, -ła, -ło, broni-ł, -ła, ło,  
pisa-ł, -ła, -ło, zamkną-ł, zamknę-ła, -ło,  
rysowa-ł, -ła, -ło, psu-ł, -ła, -ło,  
słysza-ł, -ła, ło, pas-ł, -ła, -ło.

Zapomocą jakich przyrostków tworzy się imiesłów przeszły czynny?

68. Wskaż przyrostki, zapomocą których tworzy się imiesłów czynny zaprzeszły.

- |               |                |                |
|---------------|----------------|----------------|
| a) zabra-wszy | b) obroni-wszy | c) zaniós-łszy |
| zbudowa-wszy  | zamkną-wszy    | wybieg-łszy    |
| przebola-wszy | zakry-wszy     | wypar-łszy.    |

69. Przyjrzyj się wzorom, podanym w zadaniu poprzednim, i zwróć uwagę, po jakich tematach w imiesłowie zaprzeszłym używamy przyrostka *-wszy*, a kiedy przyrostka *-łszy*.

70. W podanych niżej przykładach wskaż imiesłowy zaprzeszłe i łączące się z niemi rzeczowniki. Czy zmiana rodzaju i liczby rzeczownika wpływa na zmianę formy imiesłowu zaprzeszłego?

Nauczyciel, zabrawszy dzieci, wybrał się na wycieczkę. — Matka, zabrawszy dzieci, wyjechała na wieś. — Rodzice, zabrawszy dzieci, wyjechali na wieś.

Czy imiesłów zaprzeszły odmienia się?

71. Zwróć uwagę na przyrostki imiesłowu biernego:

- |                          |                          |
|--------------------------|--------------------------|
| 1. br-a-ł : bra-ny       | 5. zamk-ną-ł : zamknę-ty |
| 2. bud-owa-ł : budowa-ny | 6. psu-ł : psu-ty        |
| 3. widzi-a-ł : widzia-ny | da-ł : da-ny             |
| 4. bron-i-ł : broni-ony  | 7. niós-ł : niesi-ony    |
|                          | dar-ł : dar-ty.          |

72. Wskaż imiesłowy bierne i zwróć uwagę na ich formy. Czy odmieniają się one według przypadków, liczb i rodzajów?

Co kochane, to drogie. — Często ku kochanym stronom myślą się zwracam. — Mile wspominam tych kochanych ludzi.

73. Porównaj zestawione niżej formy imiesłowu biernego i zwróć uwagę na ich różnice.

Niech będzie *pochwalony!* — Bądź *pochwalon!* — Chrystus został *umęczony* i *ukrzyżowany*. — *Umęczon, ukrzyżowan... pogrzebion.*

74. W podanych niżej bezokolicznikach wskaż tematy i końcówki.

- |                        |                        |
|------------------------|------------------------|
| 1. pisa-ł : pisa-ć     | 6. psu-ł : psu-ć       |
| 2. budowa-ł : budowa-ć | 7. pas-ł : paś-ć       |
| 3. widzia-ł : widzie-ć | dar-ł : drze-ć         |
| 4. broń-i-ł : broni-ć  | piek-ł : piec          |
| 5. zamkną-ł : zamkną-ć | bieg-ł : biedz (biec). |

W jaki sposób tworzą się bezokoliczniki?

75. Przepisz i podkreśl imiesłowy i bezokoliczniki.

Naród polski nie prowadził nigdy wojen zaborczych. Zastąpił w ciągu wielu stuleci wolność i dobro Europy od barbarzyńców nawały. Jeżeli szedł na wschód, to nie po dobro cudze, lecz po to, żeby ziemie niczyje, dzikie pola, w pustynie zamieniane raz wraz przez tatarskie zagony, wciągnąć na nowo zaoorywać i zasiewać, uzbrajać w zamki, zakładać miasta i sioła, wznosić kościoły i szkoły. Nie pragnie on i nie pożąda niczyjej roli, ani domu, ani siły, ani szczęścia, ani sławy. Pragnie on tylko pracy na swojej własnej roli, szczęścia w swym własnym domu, rozwinięcia swej własnej siły i czci dla swojej sławy. Wyspana i wypoczęta jego moc skupia się teraz i zrasta w jedną jedyną energję wysiłku, którą był w swym lochu nadwiślańskim wysiedziały, wyczekały, wytworzył niestrudzonemi myślami, wymarzył i wyśnił na bezczynność skazany Walgierz Udały.

(Żeromski).

#### 4. FORMY ZŁOŻONE SŁOWA POLSKIEGO.

76. Wskaż części składowe form czasu przeszłego.

- |                              |                               |
|------------------------------|-------------------------------|
| Liczba pojedyncza.           | Liczba mnoga.                 |
| 1. czytał-em, czytała-m      | 1. czytali-śmy, czytały-śmy   |
| 2. czytał-eś, czytała-ś      | 2. czytali-ście, czytały-ście |
| 3. czytał, czytała, czytało. | 3. czytali, czytały.          |

Jaką, znaną już nam formę czasownika przypomina cząstka *czytał, czytała, czytało — czytali, czytały?*

Czem jest druga cząstka formy czasu przeszłego?

Przyjrzyj się zestawionym niżej przykładom:

- a) *czytałem ci — winienem ci = winien jestem ci*
- czytałam ci — winnam ci = winna jestem ci*
- czytałeś mi — winienesz mi = winien jesteś mi*
- czytałaś mi — winnaś mi = winna jesteś mi*
- czytaliśmy ci — winniśmy ci = winni jesteście mi*
- czytaliście mi — winniście mi = winni jesteście mi*

b) *Czy czytałem : czym czytał? — (Czy winienem : czym winien?*

*Czy czytałeś : czyś czytał? — Czy winienesz : czyś winien?*

*Czy czytałaś : czyś czytała? — Czy winnaś : czyś winna?*

**77.** W związku z podaniem niżej formami czasu przeszłego niedokonanego utwórz czas przeszły dokonany:

<i>czytałem, przeczytałem</i>	<i>pragnąłem, —</i>
<i>rysowałem, —</i>	<i>piłem, —</i>
<i>słyszałem, —</i>	<i>nosiłem, —</i>
<i>bronilem, —</i>	<i>mówilem. —</i>

**78.** Przyjrzyj się podanym niżej formom czasu zaprzęszłego, niedokonanego i dokonanego.

**Liczba pojedyncza.**

- 1. *mówił-em był*      *powiedział-em był*
- 2. *mówił-eś był*      *powiedział-eś był*
- 3. *mówił- był*        *powiedział- był.*

**Liczba mnoga.**

- 1. *mówili-śmy byli*    *powiedzieli-śmy byli*
- 2. *mówili-ście byli*    *powiedzieli-ście byli*
- 3. *mówili- byli*        *powiedzieli- byli.*

**79.** Zestaw podane niżej przykłady:

*Winienem był = winien byłem*

*Winienesz był = winien byłeś*

*Winien był*

*Winniśmy byli = winni byliśmy*

*Winniście byli = winni byliście*

*Winni byli.*

*Mówilem był = mówił byłem*

*Mówiłeś był = ?*

*Mówił był*

*Mówiliśmy byli = ?*

*Mówiliście byli = ?*

*Mówili byli.*

**80.** Przyjrzyj się podanej niżej odmianie czasu przyszłego niedokonanego i zwróć uwagę, czy ma ona formy proste, czy złożone.

**Liczba pojedyncza.**

**Liczba mnoga.**

- 1. *będę mówił (mówić)*    1. *będziemy mówili (mówić)*
- 2. *będziesz mówił (mówić)*    2. *będziecie mówili (mówić)*
- 3. *będzie mówił (mówić)*    3. *będą mówili (mówić).*

**81.** Przyjrzyj się zestawionym niżej słowom i zwróć uwagę, na czym polega różnica w ich znaczeniu:

- a) *czytam — przeczytam*    b) *ruszam — ruszę*
- piszę — napiszę*            *opowiadam — opowiem*
- tłumaczę — wytłumaczę*    *mówię — powiem.*

Znaczenie jakiego czasu i postaci mają słowa: *przeczytam, napiszę, wytłumaczę; ruszę, opowiem?*

Jaką formę ma czas przyszły dokonany, prostą, czy złożoną?

82. Przyjrzyj się podanym niżej wzorom odmiany trybu życzącego.

	<i>Czas teraźniejszy.</i>	<i>Czas przeszły.</i>
Liczba pojed.	1. czytał-bym	był-bym czytał
	2. czytał-byś	był-byś czytał
	3. czytał-by	był-by czytał.
Liczba mnoga.	1. czytali-byśmy	byli-byśmy czytali
	2. czytali-byście	byli-byście czytali
	3. czytali-by	byli-by czytali.

83. Jaką stronę ma słowo *myję*? Użyj je w stronie zwrotnej.

Odmieniaj w stronie zwrotnej słowo *myję*.

Czem się różnią formy strony zwrotnej od form strony czynnej?

Czy strona zwrotna ma formy proste, czy złożone?

Z czego się składają formy strony biernej?

84. Odmieniaj słowo *myć* w stronie biernej.

Czy strona bierna ma formy proste, czy złożone?

Z czego się składają formy strony zwrotnej?

85. Od podanych niżej czasowników utwórz formy proste, podkreśl w nich temat czasu teraźniejszego i temat imiesłowowy i oznacz, do jakiej każdy z nich należy konjugacji i gromady:

sypię — buduję — siwieję — pragnę — żyję — niosę — noszę — cierpię — słucham — umiem.

### I. RODZAJE ZDAŃ ZŁOŻONYCH.

86. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie i zwróć uwagę na sposób ich wyrażenia.

Miłosierny nagrodę w sercu odbierze. — Kto pomaga biednym szczerze, nagrodę w sercu odbierze. Kłótnik pioruny zbiera. — Kto burzę sieje, pioruny zbiera.

Czy grupy wyrazów, zawarte w podmiotach: *kto pomaga biednym szczerze; kto burzę sieje* są zwykłymi połączeniami wyrazów, czy też tworzą zdania? Jeżeli są zdaniami, to wskaż w nich podmiot i orzeczenie.

87. W podanych niżej przykładach wskaż zdania pojedyncze i złożone, w zdaniach złożonych zwróć uwagę, jakie ich części zostały wyrażone zapomożą całego zdania.

Przeszłość nie wróci. — Co przeszło, nie wróci. On był dla nas drugim ojcem. — On był dla nas tem, czem ojciec dla dzieci. — On lubił wspominać o przeszłości. — On lubił wspominać o tem, co było. Czasu utraconego żaden człowiek nie nagrodzi. — Czasu, który został utracony, żaden człek nie nagrodzi. — Przyjaźń się tam mocna staje, gdzie podobne obyczaje. — Gospodarz tęskni w domu, kiedy niema gości. — Każdy sędzi ludzi według swej miary. Każdy sędzi ludzi, jak go na to stać. — Z powodu deszczu pozostaliśmy w domu. — Ponieważ padał deszcz, pozostaliśmy w domu. — Przyszedłem podziękować za wyświadczoną przysługę. — Przyszedłem, ażeby podziękować za wyświadczoną przysługę.

88. W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć uwagę, czy składające je zdania są od siebie niezależne, czy też pozostają z sobą w związku zależności w ten sposób, że jedno z nich wyraża tę lub inną część drugiego.

Co komu błogie, zazwyczaj bywa mu drogie. — Nie każdy jest tem, za co się wydaje. — Nie czyni bliźniemu, co tobie niemiło. — Panowało takie zaślepienie, że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie. — Wre taniec, brzmi muzyka. — Zapadł mrok i na niebie zabłyśły pierwsze gwiazdy.



89. Wskaż zdania złożone współrzędnie i podrzędnie.

Rzeźwią się wiatry, dzienna wolnieje posucha.— Huknęły organy i zaczęła się suma. — W polach i nad drogą zaczynały się wyłaniać z mroków kontury drzew, potem zamajaczyły sznury zagonów, a potem droga coraz wyraźniej pokazywała swój obraz. — Kto pomaga biednym szczerze, nagrodę w sercu odbierze. — Kto burzę sieje, pioruny zbiera. Zjesz beczkę soli, nim poznasz, co mię boli.

90. Przepisz podane niżej zdania złożone, łącząc w nich zdania współrzędne zapomocą znaku +, a zdania podrzędne z nadrzędnymi zapomocą znaków → lub ← w ten sposób, aby strzałka była zwrócona w kierunku zdania nadrzędnego.

Słońce stało już wysoko i ziemia po nocnym deszczu wyschła. — Kto się chwali, ten się gani. — Wznoszę pieśń, która mi gwałtem z piersi się wyrwa. — Wiatr ucichł, uspokoiło się powietrze, niebo wyblękitniało. — Wszyscy tego chcieli, co jeden wreszcie stworzył.

91. W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się w nich zdania składowe.

Wieczór zaczął osypywać ziemię zmierzchem, na niebie zaiskrzyły się gwiazdy. — Rżą niecierpliwie konie i psów słycać szczekanie. — Kto młody, ten malowne sny widzi w powietrzu. — Dziwny urok mają dla nas stare kąty, w których spędziliśmy najszcześniejsze chwile życia. — Ciekawy jestem, co o mnie mówią. — Nie wiem, dokąd pójdę. — Powiedz, czy mię pamiętasz. — Wszyscy myśleli, że on ze mną duszą się podzieli. — Gdy to usłyszałem, serce drgnęło mi w niezwykły sposób.

92. W podanych niżej zdaniach złożonych wskaż połączenia bezspójnikowe, spójnikowe i względne.

Mrok zapadł prędko, zorze zbladły zupełnie, niebo pokryło się już rosą gwiazd. — Wkoło pagórków na błoniach puszcza szumiąca jodłowa, środkiem lasów daleko białe błyszczało jezioro. — Księżyc świecił i w ciszy głębokiej śpiewał jeden słowik smutno. — Dobrze zrobił Bóg, że połączył z cierpieniem głód. — Wspominać miło o tem, co było. — Nie zabraknie temu chleba, komu niewiele potrzeba. Długo myślałem, co robić wypada. — Nie wiem, co stało się dalej. — Wyznaj szczerze, czy nie masz do mnie żalu. — Jak my Bogu służymy, tak nam też Bóg błogosławi. — Nie będę szczęśliwy, aż te lasy, te niwy jeszcze choć raz zobaczę. — Wstawiałem codziennie, gdy na niebie było jeszcze szaro.

93. Przepisz podane niżej zdania złożone, oznaczając sposoby połączenia w nich zdań składowych literami: *bsp*, *sp*, *w*.

Kiedy przed poczęciem się świata wypełniały przestrzeń tylko mgły, część tych obłoków powoli skropliła się i utworzyła ocean. — Słońce tak grzało, że chmury uciekły z nieba. — Nie wiedziałem, co się działo wokół mnie. — Tego się nam chce, co na cudzym brzegu. — Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi. — Turkotały wozy, rżały konie, leciały głosy przeróżne, wiązały się głośnie rozmowy.

## II. ZDANIA ZŁOŻONE WSPÓLRZĘDNE.

94. Wskaż zdania złożone współrzędnie i zwróć uwagę, w jaki sposób zostały w nich połączone zdania składowe.

Paryż podobny jest do innych miast, Londyn jest zupełnie oryginalny. — Byłem młody, odważny, świat był mi otwarty. — Noc w Dalewicach jest precudna, ale piękny jest także i dzień w tem ustroniu. — Wspaniałe gmachy i budowle milczą, lecz ruiny mówią. — Imię było niemieckie, dusza litewska została.

**95.** Rozpatrz podane niżej zdania złożone współrzędnie i zastanów się, w jakim związku pozostają myśli, wyrażone przez zdania współrzędne.

Wkoło pagórków na błoniach puszcza szumiąca jodłowa, środkiem lasów daleko białe błyszczą jezioro. — Księżyc świecił i w ciszy głębokiej śpiewał jeden słowik smutno. — Imię było niemieckie, dusza litewska została.

**96.** Wskaż zdania współrzędne łączne i przeciwstawne.

Czasem pies jakiś warknął, czasem koń w stajni zarżał lub zakrzyczało plectwo na podwórzach i znów była cichość. — Odezwały się trąbki myśliwskie i cała drużyna ruszyła ku kniejom. — Dobra chęć twoja, lecz niemiły skutek. — Ojciec przeznaczył syna na swego następcę, lecz próżne były jego nadzieje. — Z tej strony chmura gruba napędzała ławy, a z tamtej strony księżyc przezierał bładawy. — Najpierw do Dalewic przyleciały na wiosnę skowronki, później pokazały się bociany.

**97.** W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na związek znaczeniowy, zachodzący między zdaniami współrzędnie; czy związek ten polega na styczności, czyli zbliżeniu w przestrzeni lub czasie, czy też na następstwie w przestrzeni lub czasie?

Na arenie przesuwali się Germanowie, Gallowie, Dakowie i dzikie zwierzęta, tutaj także cicho konali

chrześcijanie. — Stąd chłopska furmanka skrzypi, lecąc jak poczta, za nią szlachecka bryka cwałem turkocze. — Stado krów szczypało na polance nędzną trawę, a kilkoro dzieci siedziało przy ognisku. — Drzewa szumią koło domu i szemrze ulewa. — Rozmowę przerwały chorego cierpienia i nastąpiła długa godzina milczenia.

**98.** Określ związek znaczeniowy, zachodzący między podanymi niżej zdaniami współrzędnymi i zwróć uwagę na sposób ich połączenia.

Kiedy niekiedy trzasnęła pod stopą sucha gałązka, czasami drzewa westchnęły jednostajnym poszumem. — Umikli strzelcy, stali szczerwaczem zaskiwieni mocą, czystością, dziwną harmonją pieni. — Płomień wiał po ulicach, iskry sypały się gradem. — To strach zatrzymywał go na miejscu, to jakaś nieprzewyciężona chęć pchała go naprzód. — Najpierw do Dalewic przyleciały na wiosnę skowronki, później pokazały się bociany. — Bekasy skrzeczały po bagnach, gęsi gęgały wrzaskliwie, kaczory trąbiły grubo, czajki, chichocąc, zrywały się do lotu, nury uroczyście snuły się po zwierciadłach wodnych. — Już trzykroć gęgnął gąsior, a za nim, jak echo, odezwały się chórem kaczki i indyki. — Tu kapusta, sędziwe schylając łysiny, siedzi i zda się dumać o losach jarzyny; tam, płacząc strąki w marchwi zielonej warkoczu, wysmukły bób obraca na nią tysiąc oczu; ówdzie podnosi złotą kitę kukuruza; gdzieniegdzie otyłego widać brzuch harbuza. — Tu owiec trzoda, becząc, w ulicę się tłoczy i wznosi chmurę pyłu, dalej zwolna kroczy stado cieliec tyrolskich z mosiężnymi dzwonkami, tam konie rżące pędzą ze skoszonej łąki.

**99.** W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na związek znaczeniowy, zachodzący między zda-

miami współrzędnymi: czy związek ten polega na przeciwstawieniu w przestrzeni lub czasie, czy też na przeciwstawieniu dwóch jakichś myśli?

Z tej strony chmura gruba napędzała ławy, a z tamtej strony księżyc przezierał bladej. — Każda upłyniona chwila w przeszłość zapada, każda następna do przyszłości należy. — Wczoraj niebo jaśniało słońcem, a dziś mgła ponura zasnęła świat cały. — Wspaniałe budowle i gmachy milczą, lecz ruiny mówią. — Ten zdaje się wyrzekać, tamten tylko wzdycha.

100. Określ związek znaczeniowy, zachodzący między podanymi niżej zdaniami współrzędnymi i zwróć uwagę na sposób ich połączenia.

Myśli się tworzą, uczucia są wrodzone. — Człek orze, sieje, zabiega, lecz plon na Bogu polega. — Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem zejść się może. — Aniołowi lekko białym być, ale djabła trudno mydłem myć. — Zgoda buduje, niezgoda rujnuje. — Słowa ulatują, a pismo zostaje. — Dobra chęć twoja, lecz niemiły skutek. — Mówię — nikt nie rozumie; widzę — oni nie widzą. — Wczoraj przyjaciel, dzisiaj wróg nieprzejednany. — Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej. — Noc w Dalewicach jest przecudna, ale piękny jest także dzień w tem ustroniu. — Pierwsze i drugie piętro były jako tako oświetlone, na trzecim należało się już dobrze pilnować poręczy. — Janek patrzył w okno, a stara matka na niego. — Nikt na tem nie stracił, a pan może zyska.

### III. ZDANIA ZŁOŻONE PODRZĘDNE.

101. Rozpatrz podane niżej zdania złożone i zwróć uwagę na związek, zachodzący między tworzącymi je zdaniami składowymi.

Co Francuz wymyśli, to Polak polubi. — Co ludzie radzi słyszą, temu łacniej wierzą. — Kto się chwali, ten się gani. — Gdzie się dwóch bije, są i dla trzeciego kije. — Gdy lasy płoną, nie czas myśleć o różach. — Tak to bywa na tym biednym świecie, że każdy o swej biedzie plecie.

102. W podanych niżej zdaniach złożonych wskaż zdania podrzędne i nadrzędne; zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają zdania podrzędne i jaką część zdania nadrzędnego zastępują.

Kraków jest dla nas tem, czem Rzym dla świata całego. — Co przeszło, to się już nie wróci. — Oddaj, coś winien. — Kiedy się chmurzy, to oczekuj burzy. — Kto się chwali, ten się gani. — Czasu, który uchodzi, żaden człowiek nie nagrodzi. — Gdzie bieda tłoczy, przyjaciel odskoczy. — Trudność ustąpi, gdy chęć przystąpi.

103. W podanych niżej zdaniach złożonych wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnymi.

Kto ma wiedzę, ten ma skarb wielki. — Zły to ptak, co własne gniazdo kala. — Przyznaj się, czy nie czujesz swej winy. — Ciekawy jestem, co o mnie myślisz. — Jeżeli wygrasz w polu, wygrasz i w sądzie. — Wygraj w polu, wygrasz i w sądzie. — Choć nie siejesz chwastu, urodzi się. — Nie siał chwastu, urodzi się.

104. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one uzupełniają.

Kto nie dotknął ziemi ni razu, ten nigdy nie może być w niebie. — Nie znajdzie Boga, kto Go szuka tylko w niebie. — Nie wszystko, co jest piękne, wymalować da się. — Kogo pocieszyć jeszcze ludzie mogą, nie jest zupełnie nieszczęśliwy. — Szczęśliwy,

czyjej przewodniczą łodzi cnota i piękność, niebieskie siostrzyce. — Komu bieda dokuczy, ten się modlić nauczy.

105. Podane niżej zdania uzupełnij zdaniami podmiotowymi, odpowiadając na pytania: *kto? co?*

Dwa razy się modli, —. Boga chwali, —. Wszystko piękne, —. Ten bliźnich krzywdzi, —. Ten jest szczęśliwy, —.

106. Wskaż zdania podrzędne podmiotowe i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnymi.

Kto na małym poprzestaje, ten ubóstwa nie doznaje. — Wszystko mi jedno, gdzie i kiedy zginę. — Przytrafia się to często, że dobry człek jaki niewdzięcznika przygarnie. — Zdaje mi się, że już tak długo żyłem. — Sam się czci, kto drugiego czci.

107. Wskaż zdania podmiotowe i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnymi.

Nieraz zdarzało się, że wielcy i głośni w świecie męzowie nie mieli za młodu sposobności nabycia potrzebnych wiadomości. — Było w tem obliczu coś, co wyróżnia pedagoga od tłumu. — Wszystko, co księżyc tak pięknie oświecał, w tej chwili zagasto pod mgły morzem. — Niech się stanie, co się stać powinno. — Wiadomo, jak często dzicz tatarska w głąb ziem polskich zapuszczała swoje zagony. — To jest rodziny mojej choroba, że jej oprócz ojczyzny nic się nie podoba. — Zda się, że jakaś skryta dręczyła go boleść. — Kto cudze błędy wspomina, o swych własnych zapomina. — Kto bliźniego niewidzi, ten i w słońcu plamy widzi.

108. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Tem będzie wiek dojrzały, czem się wyda młody. — Jestem tem, czem być powinienem. — Nie

byłem zawsze taki, jak jestem. — Położenie było takie, że prawie niepodobna było mu odmówić.

109. Podane niżej zdania uzupełnij zdaniami orzecznikowymi, kładąc odpowiednie pytania.

Jestem tem, —. On był dla nas tem, —. On będzie tem, —. Wiatr był taki, —. Takie czyny, —.

110. Wskaż zdania podrzędne orzecznikowe i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnymi.

Był on dla mnie tem, czem starszy brat dla rodzeństwa. — Jaka praca, taka płaca. — Jakie życie, taka śmierć. — Położenie było takie, że prawie niepodobna było odmówić.

111. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają i jaką część zdania nadrzędnego zastępują.

Komu dawa Pan katusze, obietnice temu składa. — Czego swoim rozumem i pracą nie dostaniesz, tego nie wymodlisz. — Dobrze zrobił Bóg, że połączył z cierpieniem głód. — Wspominać miło o tem, co było. — Czemu chata bogata, temu rada. — Nie zabraknie temu chleba, komu niewiele potrzeba. — Czego chwalić nie możesz, nie gań.

112. Podane niżej zdania uzupełnij zdaniami dopełniającymi.

Oddaj każdemu, —. Nie czynь drugiemu, —. Człowiek ma to, —. Unikamy tego, —. Kochaj wszystko, —.

113. Wskaż zdania podrzędne dopełniające i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnymi.

Czego sobie nie życzysz, tego bliźniemu nie czyn. — Bartłomiej (24 sierpnia) zwiastuje, jaka jesień następuje. — Po tem wyższego męża poznać możesz w tłumie, że on zawsze to tylko zwykł robić, co umie. —

Tego się nam chce, co na cudzym brzegu. — Patrz tego, z czego masz chleb. — Szanuj tego, czyj chleb jesz. — Wszystko przychodzi na czas temu, kto cierpliwie czeka. — W czerwcu się pokaże, co nam Bóg da w darze. — Bogaty się dziwi, czem się chudzina żywi. — Wie każdy najlepiej, gdzie go ból ciśnie. — Każdy niech wie, że nie sam jeden się dręczy. — Trudno tego wodzić, kto nie umie chodzić.

**114.** Wskaż zdania dopełniające.

Co czuję, inni uczuć chcieliby daremnie. — Zrobisz ze mną, co zechcesz. — Sam nie wiesz, gdzie lecisz; sam nie wiesz, co zdziałasz. — Nie wiem, czy jestem z tego, czy z tamtego świata. — Nie wiem, co się ze mną dzieje. — Możecie sobie wystawić, jaka niespokojność dręczy mię o was. — Twoje serce poczciwe nie umie uczuć, ile jest piekła w obrażonej dumie. — Ufam w Bogu, że szczęśliwie wszystko pójdzie. — Wolałbym, żeby tego wszystkiego nie było. — Lękam się; bym nie został pośmiewiska celem. — Bądź pewien, że w tych dobrych sercach znajdziesz współczucie. — Ja doprawdy niewart jestem, abys mną się zajmował.

**115.** Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Nie wiedziałem, co się działo wkoło mnie. — Długo myślałem, co robić wypada. — Nie wiem, co stało się dalej. — Ruch i gwar był taki, że w głowie się kręciło. — Ciemność była taka, że nie można było nic dojrzeć. — Zdawało mi się, że niedługo zacznę się brzask. — Niech się stanie, co się stać powinno. — Wiatr był taki, że aż chojary naginały się do ziemi. — Co było a nie jest, nie pisać tego w rejestr. — Jaki bywa baran, taka na nim wełna. — Kogo nie staje na buty, niech w chodakach chodzi. —

Dobrze temu, kto z Bogiem zaczyna. — Któż nie wie, że niema słabszej od człowieka istoty. — Kto wszędzie chce być, nigdzie nie jest. — Jaki dzień Bartłomieja, takiej jesieni nadzieja. — Wszystko robi, kto wedle czasu robi. — Kto dobrze ujmie i ulega, tego ciężar mniej dolega.

**116.** Przepisz, podkreśl zdania podrzędne i oznacz ich rodzaj zapomocą odpowiednich liter.

Co jedna ręka robi, to druga wywraca. — Jaka robota, taka i nagroda. — Kto czci rodziców i Boga, temu się nie powinie noga. — Co się rodzi, to i schodzi. — Czego się młode nauczyły lata, tem i na starość będą. — Nie może być dobrym rotmistrzem, kto nie był nigdy żołnierzem. — Kto umie rozkazywać, tego zawsze słuchają. — Mały to rozum, co bywa po szkodzie. — Jakim kto jest wewnątrz, takim sędzią bywa. — Czasu, który uchodzi, żaden człek nie nagrodzi. — Wielkie serca tę moc mają, że im wszyscy ulegają.

**117.** Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, na jakie pytania odpowiadają i jaką część zdania nadrzędnego zastępują.

Zwolna wstąpiłem do izby ponurej, którą z nad półki kaganek oświecał. — Wtenczas panowało takie zaślepienie, że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie. — Taki mię wstyd ogarnął, że nie śmiałem wymówić ani wyrazu. — Z takim pędem szliśmy na górę, że nam w piersiach dech zamierał. — Narodu skupiło się tyle, że przejść było niełatwo.

**118.** Wskaż zdania podrzędne określające i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnymi.

Nie zapomnę nigdy wrażenia, jakie uczyniło na mnie stukanie do drzwi, które rozbudzało śpiących

po celach zakonników. — Zaczęła się ta prędką, zmieszana rozmowa, w której lat kilku dzieje chciano zamknąć w słowa krótkie i poplątane. — Jednego znałem człowieka, co mógł takim poszczycić się strażem. — Te kraje radbym myślami powitał, gdzie rzadko płakał, a nigdy nie zgrzytał. — Już się chwila zbliża, gdy z murów Wilna błysnie znamię krzyża. — Gdybym kiedy dożył tej pociechy, żeby te księgi zbłądziły pod strzechy. — Starożytny był zwyczaj, iż dziedzice nowi na pierwszej uczcie sami służyli ludowi. — Serce jej ścisnęła obawa, czem będzie konie karmić. — Sterczały wokoło sarnie i jelenie rogi z napisami, gdzie, kiedy te łupy zdobyto.

119. Wskaż zdania określające.

Zapadła cisza, jakoby serca i języki zdrętwiały. — Kto z nas tych lat nie pomni, gdy młode pacholę ze strzelbą na ramieniu, świszcząc, szedł na pole. — Po ciemno-zielonem, świeżem, wonnem sianie, z którego młodzież sobie zrobiła posłanie, rozplływały się złote migające pręgi. — Jest przecie na świecie człowiek, który przytuli moje drogie dziecko. — Dusze ludzkie szukają ciepła, które jest miłością, i światła, które oznacza prawdę.

120. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Tam sięgaj gdzie wzrok nie sięga! — Pan Bóg, kiedy karę na naród przypuszcza, odbiera naprzód rozum od obywateli. — Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi. — Wieś spała tak głęboko i spokojnie, że przez pootwierane okna słyhać było chrapanie. — Morze burzyło się, ponieważ przyplływ wzbierał. — Staruszka śpieszyła do ławki, by spocząć i kosz na niej postawić.

121. Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Gdzie kilku siedzie, tam bywa biesiada. — Gdzie Bóg gospodarzy, tam się wszystko darzy. — Gdzie bywasz radziej, tam przyjmują radziej. — Gdzie siła ceremonij, tam szczerości mało. — Gdzie chłop jest nędzny, tam cały kraj nędzny. — Gdzie cepy obracają, tam się wszyscy dobrze mają. — Gdzie się dwóch bije, są i dla trzeciego kije.

122. Wskaż zdania okolicznościowe miejsca i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniem nadrzędnymi.

Gdzie były ludne rynki, dziś tam rosną grzyby. — Gdzie stąpili, szła za nimi trwoga. — Dokąd ty dążysz, i my dążymy. — I my tam byli, skąd wracasz. — Wracalem tamtędy, kędy przyszedłem.

123. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Tarnina już zakwitła, gdy się rozpoczęły słowicze prace i pieśni. — Kiedyśmy otrzymali tę wieść niepomyślną, ogarnął nas żywy niepokój. — Skoro ostatnie zorze się dopalały, niebo zaczęło się zasnuwać jakby dymami sinemi. — Nie będę szczęśliwy, aż te lasy, te niwy jeszcze raz zobaczą. — Ledwie słuchacze mieli czas wyjść z zadziwienia, znowu muzyka inna. — Ledwie rozbłysło na niebie, rozpoczęła się walka artylerji. — W pierwszej potyczce, ledwiem obaczył chorągwie, ledwiem narodu mojego pieśni wojenne usłyszał, poskoczyłem ku naszym.

124. Wskaż zdania okolicznościowe czasu i zwróć uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniem nadrzędnymi.

Pan Bóg, kiedy karę na naród przypuszcza, odbiera naprzód rozum od obywateli. — Nim słońce

wzędzie, rosa oczy wyje. — Naród żyje, dopóki język jego żyje. — Dopóki wiara kwitła, szanowano prawa. — On mię z opieki nie wypuścił, aż człowiekiem zrobił. — Trzy razy księżyc odmienił się złoty, jak na tym piasku rozbiłem namioty.

125. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na następstwo czasowe czynności zdań podrzędnych i nadrzędnych.

Póki ludzie, póty będą błędy. — Korzystaj z czasu, póki czas. — Nie chwał, aż poznasz. — Trudność ustąpi, gdy chęć przystąpi. — Zanim cudze buty odziedziczysz, będziesz długo boso chodził. — Nie pomaże błoto, póki się go nie dotykasz. — Chleb płacze, gdy go darmo jedzą. — Kiedy się chmurzy, to oczekuj burzy. — Odpuszczenia nie otrzymasz, póki cudzego co trzymasz. — Gospodarz tęskni w domu, kiedy niema gości. — Najgorszy bies, gdy milczy. — Jak hocian przyleci, możecie wyjść na dwór, dzieci. — Gdy przyjdzie święta Agnieszka (21 stycznia), przebije lód ogonem pliszka. — Nie czas żałować róż, gdy płoną lasy.

126. Przepisz i określ stosunek czasu, zachodzący między czynnością zdania czasowego a czynnością zdania nadrzędnego.

Gdy wznoszono zdrowie, trąby jak w dzień sądny grały. — Nie mało czasu już przeszło, jak ogary wpadły w otchłań lasu. — Ledwie usnął smacznie a głęboko, gdy go obudził huk działa. — On mię z opieki nie wypuścił, aż człowiekiem zrobił.

127. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Słońce tak grzało, że chmury uciekły z nieba. — Tatry stały uroczyście, jak żeby milczącą modlitwę dumaly. — Jakim kto jest, tak i o innym rozumie. —

Tak to bywa na tym biednym świecie, że każdy o swej biedzie plecie. — Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi. — Jak głód najlepiej jeść gotuje, tak facyga ściele.

128. Podane niżej zdania uzupełnij zdaniami podrzędnymi okolicznościowymi sposobu.

—, tak nam też Bóg błogostawi. —, tak ci się ludzie odwdzięczają. — Postępuj tak, —.

129. Wskaż zdania podrzędne okolicznościowe sposobu i zwróć uwagę, jak się one łączą ze zdaniami nadrzędnymi.

Jak ojce żyły w raju, tak dziś żyją wnuki. — Jak praca potrzebna jest i pożyteczna, tak szkodliwe niedbalstwo. — Jak na wiosnę uprawiamy, tak jesienią zbieramy. — Jako się kto wychował, tak się będzie sprawował. — Tak świat zbudowany, że się wszyscy wspomagamy. — Tak będzie tańczył, jak mu zagrają. — Tak żyjmy, aby nikt przez nas nie płakał.

130. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Uderzenie tak sztuczne, tak było potężne, że struny uderzyły jak trąby mosiężne. — Tak dowcipne żarciki umiał komponować, żeby je w kalendarzu można wydrukować. — Ogień tak mocno przypiekał, że z obawy o ubranie, musiałem cofnąć się o kilka kroków. — W pół godziny tak było głucho w całym dworze, jako po zadzwonieniu na pacierz w klasztorze. — Jak okiem sięgnąć, leżały pola zielone, szumiące. — Im był bliżej domu, tem wolniej szedł i ciężej.

131. Wskaż zdania okolicznościowe stopnia i zwróć uwagę, na jakie pytania one odpowiadają.

Wież spała tak głęboko i spokojnie, że przez po-  
otwierane okna słyhać było chrapanie. — Cichość  
była coraz senniejsza, że już niejedyn zachrapał na  
dobre. — Im więcej chciwemu pozwolisz, więcej  
żąda. — Wróciłem tak niespokojny, że przez całą noc  
oka zmrzyć nie mogłem.

**132.** Wskaż zdania okolicznościowe stopnia i zwróć  
uwagę, w jaki sposób łączą się one ze zdaniami  
nadrzędnymi.

W miarę jak słońce podnosiło się, odbłask jego  
na powierzchni tumanów zmniejszał się i ciemniał. —  
Żaden z dawnych pisarzy tyle się nie przyłożył  
do prawdziwego zbogacenia języka, ile Skarga. —  
Tak tu pięknie, tak zielono, tak swobodnie i wesoło,  
jak gdyby ten kąt świata był stworzony dla szczęścia  
i nadziei. — Pędził do domu, jakby mu już istotnie  
na barkach skrzydła urosły. — W miarę, jak jasny  
księżyc wytaczał się coraz wyżej na gwiazdźstie  
niebo, ogniska gasły. — Czasem natężam tak moją  
imaginację, że was widzę. — Rysy jego tak były  
piękne i surowe, że zdala podobien był do posągu. —  
Tak byłem zawstydzony, że słowa przemówić nie  
mogłem.

**133.** Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowie-  
dnie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego  
one zastępują.

Gotowe stały cugi i podwody, aby każdego od-  
wieźć do jego gospody. — Staruszka śpieszyła do  
ławki, by spocząć i kosz na niej postawić. — Pisto-  
lety dobrze osłoń, żeby proch nie zwilgotniał. —  
Nazajutrz sułtan wyprawił janczarów i Tatarów, by  
przeszli Dniestr i zajęli Żwaniec. — Usuwano nie-  
ustawione jeszcze działa, aby uchronić je przed po-  
ciskami.

**134.** W podanych niżej zdaniach złożonych zwróć  
uwagę na podmiot zdania podrzędnego i nadrzędnego,  
oraz na formę orzeczenia w zdaniu podrzędnym.

Śpieszę się, żebyście na mnie nie czekali. — Śpie-  
szę, żeby się nie spóźnić. — Przyszedłem, żebyście  
mi w tem trudnem położeniu dali radę i pomoc. —  
Przyszedłem, żeby się was w tem trudnem położeniu  
poradzić — Żyjemy, aby pracować i bliźnim dobrze  
czynić. — Żyjemy, aby bliźni korzystali z naszej  
pracy i usług. — Człowiek się po to rodzi, aby spełnić  
boskie swe posłannictwo. — Człowiek się po to rodzi,  
aby Bóg miał w nim narzędzie swej woli.

**135.** Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowie-  
dnie pytania, określ, jaką część zdania nadrzędnego  
one zastępują.

Morze burzyło się, ponieważ przypyływ wzbierał. —  
Ostęp zwie się zamczyskiem, gdyż niegdyś stał tam  
zamek. — Śnieg skrzypiał pod nogami, gdyż mróz  
był tęgi. — Po długiej nieobecności rad byłem, że  
się znalazłem nareszcie wśród swoich. — Psy nas  
nie ogłodzą, że po jarzynach albo po życie pochodzą.

**136.** Wskaż zdania przyczynowe i zwróć uwagę,  
w jaki sposób łączą się one ze zdaniami nadrzędnymi.

Rębajło klucznikiem siebie tytułował, iż ten urząd  
na zamku przed laty piastował. — Zwano go kazno-  
dzieją, że zbyt lubił gesta. — Że go przyjmując  
grzecznie, chce mię za nos wodzić. — Posuwaliśmy  
się noga za nogą, bo droga szła pod górę. — Nic  
widać nie było, gdyż mgła zasnęła całą okolicę. —  
Powierzchnia morza się burzyła, gdyż dął silny wiatr.

**137.** Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę,  
jakie części zdania nadrzędnego one zastępują.

Ziemia była przesycona wilgocią, ponieważ spadł  
obfity deszcz. — Jeżeli spadnie obfity deszcz, ziemia  
przesyca się wilgocią. — Bądź względem mnie szczery



i otwarty, bo jesteś moim przyjacielem. — Jeżeli jesteś moim przyjacielem, bądź względem mnie szczerzy i otwarty. — Obłoki się szybko rozpierzchnęły, ponieważ w górce wiał silny wiatr. — Obłoki się szybko rozpierzchnęły, jeżeli w górce wieje silny wiatr.

**138.** Porównaj zestawione niżej zdania i zastanów się, na czym polega różnica między zwykłymi zdaniami przyczynowymi a zdaniami, zaczynającymi się od spójnika *jeżeli*.

Jeżeli jakikolwiek przedmiot pozbawimy punktu oparcia, upada zawsze na ziemię. — Gałęzie drzew obwisły ku ziemi, ponieważ obciążone były obfitym owocem. — Gałęzie drzew obwisły ku ziemi, ponieważ obciążone były grubą warstwą śniegu.

**139.** Wskaż zdania warunkowe i zwróć uwagę na sposób ich połączenia ze zdaniami nadrzędnymi.

Rębało wszędzie tęsknił i czuł się niezdrowym, jeżeli nie oddychał powietrzem zamkowym. — Jeżeli nocną przybliżysz się doba i zwrócisz ku wodom lice, gwiazdy nad tobą i gwiazdy pod tobą, i dwa obaczysz księżycę. — Jeżeli nikt nie idzie, więc ja pójdę. — Gdybym podstarzał dziesiątym krzyżykiem, w smutne schroniłbym się dąbrowy. — Cobym był za krewniak, żebym cię nie miał ratować. — Wygraj w polu, a wygrasz i w sądzie. — Złamiesz choć jeden warunek, już cała ugodana nic.

**140.** Rozpatrz podane niżej przykłady i zwróć uwagę, jakie formy przybierają zdania warunkowe bezspójnikowe. Czy poprzedzają one, czy też następują po zdaniu nadrzędnym? Jaką formę przybiera w nich orzeczenie?

Chcesz, dobrze; nie chcesz, drugie dobrze. — Chcesz-li być chwalonym, chwalże drugich. — Ma-li być ciepło, niechże będzie znój. — Nie ruszaj cudzego, nie utracisz swego.

**141.** Wskaż zdania warunkowe i zwróć uwagę, czy oznaczany przez nie warunek zgadza się z rzeczywistością, czy też jest tylko możliwy, albo niezgodny z rzeczywistością.

Rębało wszędzie tęsknił i czuł się niezdrowym, jeżeli nie oddychał powietrzem zamkowym. — Chciałem ten sprzęt w dziedzictwie zostawić dla dzieci, jeślibym się ożenił. — Głupi niedźwiedziu, gdybyś w mateczniku siedział, nigdyby się o tobie Wojski nie dowiedział.

**142.** Wskaż zdania warunkowe i zwróć uwagę na ich znaczenie. Jaki rodzaj warunku one wyrażają?

Wszędzie się znajdzie rozum, byleś tylko szukał. — Niechajże ciało cierpi, byleby się tem dusza z długu wypłaciła. — Nie opuszczę cię, chybaś mię wypędził. — On tego nie robi, chyba że jest szalony.

**143.** Wskaż zdania warunkowe i określ ich rodzaj. Czy wyrażają one warunek rzeczywisty, możliwy, czy nierzeczywisty, zastrzeżenie, czy warunek wykluczający?

Jak Pan Bóg nie błogosławi, siła ludzka nic nie sprawi. — Jak się bieda uczepli, to jej i kijem nie odpędzisz. — Jeżeli mowa ustna rozlega się na odległość kilkudziesięciu kroków, to mowa pisana może oblecieć całą ziemię. — Bylebym zechciał, dotrwam w zamiarze. — On tego nie robi, chyba go bies opętał.

**144.** Wskaż zdania podrzędne i zwróć uwagę, jaką część zdań nadrzędnych one zastępują.

Siedzieliśmy w domu, ponieważ padał rześisty deszcz. — Wyszliśmy z domu, chociaż padał rześisty deszcz. — Ponieważ wojska odbyły marsz forsowny i uciążliwy, wódz chciał dać im wypoczynek. —

Chociaż wojska szły wolno i wygodnie, chciał przecie wódz dać im wypoczynek. — Ponieważ przepłynął morze, pływa bezpiecznie po Dunajcu. — Chociaż morze przepłynął, utonął na Dunajcu. — Ponieważ widział cudze kraje, zaczął swój własny lekceważyć. — Chociaż poznasz cudze wody, nie odtęsknisz swej gospody.

145. Wskaż zdania przyzwalające i zwróć uwagę na sposób ich połączenia ze zdaniami nadrzędnymi.

Chociaż głodni byli, pojadali wolno. — Choć Bałtyk przepłynął, może na Dunajcu utonąć. — Szlachta polska, chociaż niezmiernie kłótniwa i porywczą do bitew, przecież nie jest mściwa. — Osoba jej, jakkolwiek uczyniła na nim dobre wrażenie, była mu obojętną. — Choćbym chciał zostać, czy to ode mnie zależy. — Rzuć chleb i sól poza siebie, zawsze przed tobą będzie. — Nie siał chwastu, urodzi się.

146. Rozpatrz podane niżej przykłady i zwróć uwagę, jakie formy przybierają zdania przyzwalające bezspójnikowe. Czy poprzedzają one, czy też następują po zdaniu nadrzędnym? Jaką formę przybiera w nich orzeczenie?

Pracuj we dnie, pracuj w nocy, próżno bez Bożej pomocy. — Niech się trudności mnożą, dąż mężnie do celu. — Niech ludzie z sobą walczą, przecież zawsze są braćmi.

147. Porównaj zestawione niżej zdania przyzwalające i zwróć uwagę, na czym polega różnica w ich znaczeniu.

Choć chcę z wami pozostać, czy to ode mnie zależy? — Choć chciałbym z wami pozostać, czy to ode mnie zależy. — Choć wiem, nic nie powiem. — Choćbym wiedział, niebym nie powiedział.

148. Wskaż zdania przyzwalające

Rębajło nosił wielki pęk kluczy za pasem, choć nie miał co otwierać. — Asesor z rejentem, choć na siebie czasem patrzyli ze wstrętem, rozmawiali przyjaźnie. — Choć życie moje w klasztorze było dosyć niezabawne, wyjeżdżałem z niego z dziwną tęsknotą. — Muszę zerwać wszelkie z Soplicą układy, choćby do pistoletów doszło lub do szpady.

149. Wskaż zdania podrzędne i określ ich znaczenie, czyli oznacz, jaką część zdania nadrzędnego one zastępują.

Kiedy siedzisz przy biesiadzie, nie myśl o żadnej zwadzie. — Rębajło, skoro ujrzał hrabiego, czapkę z głowy schwycił i krewnego swych panów ukłonem zaszczycił. — Jak okiem sięgnąć, leżały pola zielone szumiące. — Był on ostrożny, choć go nikt nie śledził. — Jeżeli trzeba, za tym głosem pójdę aż na koniec świata. — Będą z pana żartować sąsiedzi, że, mieszkając na żyznej litewskiej równinie, malujesz tylko jakieś skały i pustynie. — Pan sam nie wie, co robi. — Nie ustępował, chociaż każda żyłka trzęsła się w nim ze strachu. — Słyszałem, żeś zza Niemna odebrał wiadomość. — Marynarze w niemem przerażeniu patrzeli, co dalej będzie. — Gdzie stąpili, szła za nimi trwoga. — Z rozgrzanej w dzień od promieni słonecznych ziemi wstają opary i pelzają po pustyni, choć niema nawet najmniejszego wiatru. — Słońce już chyliło się ku zachodowi, kiedy chłop przeniósł brony na ostatnie poletka.

150. Przepisz, podkreśl zdania podrzędne i oznacz zapomocą odpowiednich liter ich rodzaj.

Jaki dzień Bartłomieja, takiej jesieni nadzieja. — Baran bojaźliwy, choć ma wielkie rogi. — Kto wszędzie chce być, nigdzie nie jest. — Kiedy siedzisz przy

biesiadzie, nie myśl o żadnej zwadzie. — Jeżeli chcesz być kochanym, kochaj także. — Wszystko robi, kto wedle czasu robi. — Czym jesteś przyjacielem, temu mów prawdę w oczy. — Takie jabłka, jaka jabłoń.

#### IV. ZDANIA ZŁOŻONE WIELOCZŁONOWE.

151. Rozpatrz podane niżej zdania złożone i zwróć uwagę, z ilu zdań pojedynczych każde z nich się składa.

Już trzykroć wrzasnął derkacz, pierwszy skrzypek łąki, już mu zdala wtórują z bagien bąki, już bekasy, do góry porwawszy się, wiją i bekając raz po raz, jak w bębunki biją. — Mrok gęstniał, tylko w gaju i około rzeczki w łozach błyskały wilcze oczy jako świeczki, a dalej u ścieśnionych widnokregu brzegów tu i owdzie ogniska pastuszych noclegów. — Dobrze miałem przecucie, żem lubił te mury, choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się mieści. — Szczypałem się, aby się przekonać, czy nie śpię.

152. Rozpatrz podane niżej zdania złożone wieloczłonowe i zwróć uwagę, w jakich związkach pozostają z sobą wchodzące w ich skład zdania pojedyncze.

Widać, że mu wspomnienie samo było męką i że je chciał odpędzić. — Spór ich w dozgonną przyjaźń się zamienił, i Dowejko się z siostrą Domejki ożenił, Domejko pojął siostrę szwagra, Dowejkównę, podzielili majątek na dwie części równe. — Wyteżyło się me oko tak daleko, tak szeroko, że więcej świata zasięga, niż jest w kole widnokrega. — Z lasów czernią się czapki, rząd bagnetów błyska, roją się niezliczone piechoty mrowiska.

153. Rozbierz podane niżej zdania złożone i zwróć uwagę na związki, w jakich pozostają wchodzące w ich skład zdania pojedyncze.

Czasem pies jakiś warknął, czasem koń w stajni zarżał lub zakrzyczało domowe ptactwo na podwórzach, i znów była cichość. — Mrok zapadał prędko, zorze zbladły zupełnie i zsiniły, niebo pokrywało się już rosą gwiazd. — Nie zmogły lasu wichry, nie zmogły burze; przyszła siekiera i las padł trupem.

154. Podane niżej zdania wyraż w odpowiednich formułach, oznaczając każde zdanie pojedyncze wielką literą abecadła, a zachodzące między nimi związki współrzędne łączne znakiem +, związki współrzędne przeciwstawne znakiem kreski.

W polach i nad drogą zaczynały się wyłaniać z mroków kontury drzew, potem zamajaczyły sznury zagonów, a potem droga coraz wyraźniej pokazywała swój obraz. — Tu owiec trzoda, becząc, w ulicę się tłoczy i wznosi chmurę pyłu; dalej zwolna kroczy stado cielic tyrolskich z mosiężnymi dzwonki; tam konie rżące pędzą ze skoszonej łąki. — Turkotały wozy, rżały konie, leciały głosy przeróżne, wiązały się głośnie rozmowy. — Chrząsnęły sierpy w zbożu, ozwała się łąka, rząd kosiarzy otawę siekących wciąż brząka. — Stąd chłopska furmanka skrzypi, lecąc jak poczta; stąd szlachecka bryka cwałem turkocze, drugą i trzecią spotyka; z lewej drogi posłaniec jak kurjer goni, z prawej przebiegło w zawód kilkanaście koni. — Miło jest znaleźć piękną duszę w młodym człowieku, milej jeszcze taką w nim utrzymać, ale najmilej uratować zepsutą.

155. W podanych niżej przykładach wskaż zdania podrzędne i nadrzędne i zwróć uwagę, które ze zdań nadrzędnych jest zależne, a które niezależne.

Mów, czego trzeba dla duszy, aby się dostać do nieba. — To dziwne, że ja lubię malwy, które nie mają zapachu. — Tak jestem pewien, że do was wrócę, że się mię nawet rzewliwość nie ima. — Po tem wyższego męża możesz poznać w tłumie, że on zawsze to tylko zwykł robić, co umie.

156. Wskaż zdania główne i poboczne.

Muzyk zmiesza orkiestrę, najlepiej dobraną, jeśli grając, stara się, aby go słyszano. — Tajemnice w sercu ludzkim nie są koszykiem wisien, któremi-by można na deser częstować przyjaciół, dopóki jeść je zechcą. — Trudno podzielać opinię, że wszystko istnieje na świecie, aby tylko człowiekowi uprzyjemnić życie. — Zdaje mi się, że jestem tem, czem być powinienem.

157. Wskaż zdania poboczne i zwróć uwagę, czy zależą one od zdania głównego, czy też od innych zdań pobocznych.

Koniecznien trzeba śpiewać, aby wyśpiewać to, co należy. — Gdy Bóg wygnał grzesznika z rajskiego ogrodu, nie chciał przecie, ażeby człowiek umarł z głodu. — Nad ranem padała tak obfita rosa, że wierzchni gruby koc, którym się przykrywałem, bywał zupełnie przemoczony. — Kiedy pierwszy raz hydło wygnano na wiosnę, uważano, że chociaż zgłodniałe i chude, nie biegło na ruń, co już umiała grudę. — Kto nie widział pospolitego ruszenia, nie może mieć wyobrażenia, jakie rasy koni mogą istnieć na świecie. — Nocni stróże pytają w obawie, skąd w królestwie skrzydlatem tyle zamieszania, jaka burza te ptaki tak wczesnie wygania. — Słyszę, kędy się motyl kołysa na trawie, kędy wąż śliską pierśią dotyka się ziola.

158. Podane niżej zdania wyraż zapomocą odpowiednich formuł, wskazując w nich ustosunkowanie zdań pobocznych do zdania głównego.

Widać, że mu wspomnienie samo było męką i że je chciał odpędzić. — Ktokolwiek ma wytknięty przed sobą cel życia, musi wiedzieć, jakie w dojściu doń spotka zapory, jakie trudy przyjdzie mu ponieść dla zwyciężenia tych zapór. — Gdziekolwiek nie zachodzi prawdziwa potrzeba, gdzie nie masz ani nowej rzeczy, ani nowej myśli, ani nowego obrazu i poruszenia, to nowego wyrazu tworzyć, ani powszechnie przyjętego odmieniać się nie godzi. — Jeżeli okrzeseanie niektórych ostrości języka jest potrzebne i chwalebne, rozsądek i natura nie pozwalają i w tem zanadto zbytkować, żeby przesadzonem łagodzeniem nie nadać zniewieściałości mowie dzielnej i męskiej. — Jeruzalem, Jeruzalem, biedna ziemi ty, gdy twej męce nie poświęcę każdej mojej łzy, jeśli ciebie nie ogarnę mym synowskim żalem, to mnie przeklnij i zapomnij, matko Jeruzalem!

## V. RÓWNOWAŻNIKI ZDAŃ.

159. Rozpatrz podane niżej przykłady i zastanów się, czy oznaczają one myśli skończone.

Za mną, Gerwazy! — Na Litwie, chwala Bogu, stare obyczaje. — Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! Pułk za pułkiem! — O, dobre miałem przecucie, zem lubił te mury, choć nie widziałem, że w nich taki skarb się kryje.

Czy przytoczone wyżej przykłady mają postać zdań skończonych, czy mają one podmiot i orzeczenie?

Czy tylko zdania wyrażają myśli skończone?

**160.** Wskaż równoważniki zdań i zwróć uwagę na ich znaczenie i postać.

Ach, Matko Przenajświętsza! — Oj, padają łzy z wierzbiny, oj, padają łzy! — Wara, panie, od szkody! — A, a! to rzecz nowa! — Hejże, chłopcy, hej! — O, niewiadoma ta boleść nikomu, jaka się w sercu mojem dziś zamyka!

Czy wyrazy: *ach, oj, hej* i t. p. mają jakieś wyrażne znaczenie? Co one wyrażają?

**161.** Czy dla wyrażania uczuć używamy tylko wykrzykników? Przyjrzyj się przykładom, podanym w zadaniu poprzednim.

**162.** Wskaż wykrzykniki i wołacze.

Pod Twoją obronę uciekamy się, Matko, Pani, Królowo nasza! — Smutno mi, Boże! — Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna! — Litwo, ojczyzna moja, ty jesteś, jak zdrowie. — Ej, ty na szybkim koniu, gdzie pędzisz kozacze?

Napisz po kilka przykładów na wołacz i wykrzyknik.

**163.** Wskaż równoważniki zdania i zwróć uwagę na ich postać i znaczenie.

Oł, chłopka doła! mruknął Ślimak. — W puszczy łoskot. — Pokój z wami! — Prawda, prawda! rzekł na to Gerwazy wzruszony. — Konnica! Dziwne stroje, niewidziane bronie! — Wojna, wojna!

**164.** Wskaż równoważniki zdania, mające postać wyrazów lub wyrażeń.

Ach, odpoczywać! — Rębajło już klęczał i za każdym zwrotem miecza jęczał: „Pięknie, jenerale, pięknie, doskonale!“ — Braciszku, pomału! — Młodzieńcze, rozwagi! — Na koń, hej, na koń!

## VI. ZDANIA NIEZUPEŁNE I URWANE.

**165.** Rozpatrz podane niżej zdania i zwróć uwagę, czy wypowiedziane przez nie myśli znalazły wszystkie, potrzebne do ich oznaczenia wyrazy.

Skąd mi ten żal niewczesny? — Bóg swoje, czart swoje. — Wszyscy na północ. — Pocóż się łudzić — krzyknął.

**166.** Wskaż zdania niezupełne i zwróć uwagę, kiedy ich używamy.

Ja ptactwo wpędzać! — krzyknął hrabia ze zdziwieniem. — Nigdzie drogi, ni kurhanu! — Deszcz ze śniegiem, błoto, wiatr! — Jeszcze jedno, będzie kwita! — Gdy husarja ruszyła, pan Zagłoba, choć oddech miał krótki i tłoku nie lubił, skoczył przecie z innymi. — Was, gospodarzu, dworskie pola ze wszystkich stron otaczają? Juźci tak!

**167.** Rozpatrz podane niżej zdania i zwróć uwagę, czy zawarte w nich myśli zostały wypowiedziane do końca.

Widać za pokutę grzechu trzeba było... — Nazajutrz grom przyszedł uderzyć; córka..., lecz nacóż z boleścią się szeryć! — Gdyby wiedziano, że ja, Jacek Soplica...

**168.** Porównaj zestawione niżej zdania urwane i niezupełne i zastanów się, na czem polega między nimi różnica. Czy zdania niezupełne wyrażają myśl skończoną? Czy myśl, wypowiedziana w zdaniach urwanych, jest skończona?

Wszyscy dążą ku... — Wszyscy na północ! — Na Litwie, chwala Bogu, stare obyczaje. — Kto by pomyślał, że takie obyczaje... — Jesteś dla mnie... — Wszystko dla ciebie!

169. Wskaż równoważniki zdań, zdania niezupełne i urwane.

Skąd mi ten żal niewczesny? — Bitwa! Gdzie? w której stronie? — W górę szklanki? — O, bogdaj piorun! — Tutaj! tutaj, pomaleńku! — Kto łaskaw, proszę za mną! — Tak, tak, mój Protazeńku, rzekł klucznik Gerwazy. Tak, tak, mój Gerwazeńku, rzekł woźny Profazy. Tak to, tak, powtórzyli zgodnie kilka razy. — Mopanku, rzadko który pisarz prowentowy tak zręcznie temperuje pióra, jak ten rapier głowy. Długo liczyć! A nosów i uszu bez liku! — Panowie, po grzyby do boru! — Milej sobie wspominać nie dzieła waleczne i głośne, ale czyny ciche, użyteczne i cierpienia, których nikt...

#### UWAGA TERMINOLOGICZNA.

Konferencja gramatyczna, odbyta w Krakowie dnia 17 i 18 lutego 1921, ustaliła ostatecznie terminy gramatyczne polskie. Terminy te mają na przyszłość obowiązywać w nauczaniu szkolnem. Nie mając innego sposobu zastosowania się do nich, podaję w poniższym wykazie wypadki różnic, prosząc korzystających z mojego podręcznika, o ich uwzględnienie.

Termin, użyty  
w podręczniku.

Termin, ustalony  
przez konferencję gramatyczną.

#### W głosowni.

Spółgłoska głosowa	Spółgłoska dźwięczna
Spółgłoska niegłosowa	Spółgłoska bezdźwięczna

#### W słowotwórstwie.

Pień	Rdzeń (pierwiastek)
Wyraz pienny (nierozwinięty)	Wyraz rdzenny (nierozwinięty)

#### Z fleksji.

Tryb oznajmujący	Tryb orzekający
Tryb życzący (warunkowy)	Tryb przypuszczający
Postać czasownika	Rodzaj czynności
Postać niedokonana	Rodzaj niedokonany
Postać dokonana	Rodzaj dokonany
Postać jednotliwa	Rodzaj jednokrotny
Postać częstotliwa	Rodzaj wielokrotny
Imiesłów czasu teraźn.	Imiesłów współczesny
Imiesłów zaprzeszyły	Imiesłów uprzedni
Temat imiesłowowy	Temat czasu przeszłego

*Ze składni.*

Wyrazy określające i dopełniające	Określenia
Określenie przyrzeczownikowe	Przydawka
Określenie przysłowne (okolicznościowe)	Okolicznik
Dopełnienie	Przedmiot
Zdania łączności bezpośredniej	Zdania niepołączone
Zdania pytajne	Zdania niepołączone
Zdania określające, dopełniające i okolicznościowe	Zdania określeniowe
Zdanie określające	Zdanie przydawkowe
Zdanie dopełniające	Zdanie przedmiotowe
Zdanie okolicznościowe	Zdanie okolicznikowe
Zdanie niezupełne i zdanie urwane	Zdanie niezupełne

TREŚĆ.

	Strona
Przedmowa do wydania drugiego . . . . .	3
ROZBIÓR FORM CZASOWNIKA.	
I. Znaczenie form czasownika.	
1. Wiadomości wstępne . . . . .	5
2. Słowo . . . . .	6
3. Imiesłowy i bezokolicznik . . . . .	10
II. Opis form czasownika.	
1. Czas teraźniejszy . . . . .	11
2. Tryb rozkazujący i imiesłów współczesny . . . . .	14
3. Imiesłów czynny, przeszły i zaprzeszy, imiesłów bierny i bezokolicznik . . . . .	17
4. Formy złożone słowa polskiego . . . . .	20
5. Obraz ogólny konjugacji polskiej . . . . .	24
ROZBIÓR ZDANIA ZŁOŻONEGO.	
I. Rodzaje zdań złożonych . . . . .	26
II. Zdanie złożone współrzędnie . . . . .	27
1. Zdania współrzędne łączne . . . . .	28
2. Zdania współrzędne przeciwstawne . . . . .	28
III. Zdanie złożone podrzędnie . . . . .	29
1. Zdania podmiotowe . . . . .	30
2. Zdania orzecznikowe . . . . .	31
3. Zdania dopełniające . . . . .	32
4. Zdania określające . . . . .	33
5. Zdania okolicznościowe . . . . .	34
a) Zdania okolicznościowe miejsca . . . . .	35
b) Zdania okolicznościowe czasu . . . . .	35
c) Zdania okolicznościowe sposobu . . . . .	36
d) Zdania okolicznościowe stopnia . . . . .	37
e) Zdania okolicznościowe celu . . . . .	38
f) Zdania okolicznościowe przyczyny . . . . .	38
g) Zdania warunkowe . . . . .	39
h) Zdania przyzwalające . . . . .	42
IV. Zdanie złożone wielocłonowe . . . . .	43
1. Zdanie wielocłonowe złożone współrzędnie . . . . .	44
2. Zdanie wielocłonowe złożone podrzędnie . . . . .	45
V. Równoważniki zdania . . . . .	47
VI. Zdania niezupełne i urwane . . . . .	50
Ćwiczenia . . . . .	51
Uwaga terminologiczna . . . . .	107







Biblioteka Pedagogiczna w Radomiu  
nr inw.: K - 38159



BGZs 38159

9  
1

38159

38159

Biblioteka Pedagogiczna w Radomiu  
nr inw.: K - 38159



BGZs 38159